

P. S. PALLAS'IN SEYAHATNAMESİNDE KALMUKLAR VE KALMUKÇA SÖZCÜKLER

Başak PERÇİN BOSTAN*

Öz: Alman asıllı zoolog, bitki bilimci ve yer bilimci Peter Simon Pallas, 21 Haziran 1768 tarihinde bir grup bilim adamı ile birlikte Rus İmparatorluğu'nun daba önce gidilmemiş yerlerini keşfetmek için altı yıl sürecek olan bilimsel bir keşif gezisine çıkmıştır. Pallas, seyahati boyunca karşılaştığı ve gözlemediği her türlü veriyi not etmiştir. Notları karşılaştığı halkların yaşam biçimleri, gelenekleri, yaşam alanları gibi detaylı bilgiler içermektedir. Özellikle ilgilendiği ve seyahat notlarının hemen hemen her bölümünde bahsettiği bir halk vardır: Kalmuklar. Pallas gezisi boyunca Kalmuk kültürüne ait rastladığı her türlü detayı ve karşılaştığı hemen hemen her şeyin (dağ, göl, esya, şehir, hayvan, bitki..vb.) Kalmukça karşılığını not etmeye özen göstermiştir. İşte çalışmamızda Pallas'ın 1768-1774 yıllarını kapsayan gezisine ait notlar içerisinde dağınuk halde bulunan Kalmuk etnografisine ilişkin bilgiler ile Kalmuk diline ait sözcükler derlenip toparlanarak, bilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: P. S. Pallas, P. S. Pallas'ın seyahatnamesi, Kalmuk tarihi, Kalmuk etnografisi, Kalmukça sözcükler.

Kalmyks and Kalmyk words in P. S. Pallas' Travels

Abstract: Born in Germany and also a zoologist, botanist and geologist, Peter Simon Pallas set out a scientific expedition lasted about six years on June, 21, 1768 with a group of scientists to explore the undiscovered places of Russia. Pallas recorded all kinds of data he encountered and observed during his travel. His notes contain detailed information such as the lifestyles, traditions and habitats of the peoples he met. There is a local people that he was particularly interested in and mentioned in almost every part of his travel notes: the Kalmyks. During his trip, Pallas took care to note almost everything about Kalmyks' culture he encountered and noted almost every word (mountain, lake, stuff, city, animal, plant, etc.) in Kalmyk language. In our study, the information about the Kalmyk ethnography and the words of the Kalmyk language, which are scattered in the notes of Pallas's trip covering the years 1768-1774, are compiled and presented for the benefit of academia.

Keywords: P. S. Pallas, P. S. Pallas' travels, history of Kalmyks, ethnography of Kalmyks, Kalmyk words.

1. Giriş

1725 yılında Rusya Bilimler Akademisi'nin kurulmasıyla birlikte İdil nehri boyları, Sibirya ve Kafkasya'nın araştırılma süreci hızlanmış, 18. yüzyıl boyunca bu bölgelere araştırma grupları gönderilmiştir. Nitekim bu araştırma gezilerine başkanlık eden doğabilimcilerin (G. Schöber, D. G. Messerschmidt, G. F. Miller, İ. E. Fischer, P. S. Pallas, İ. İ. Lepehin, S. G. Gmelin, İ. A. Hildenstent, İ. P. Falk, İ. İ. Georgi) çalışmaları neticesinde, o dönem Rus coğrafyasında yaşayan halklara dair lengüistik, etnografik, toponomik, tarihi ve coğrafi malzemeler toplanmış ve incelenmiştir (Kononov, 1999: 59-60). Bu araştırmacılardan biri olan Peter Simon Pallas, Bilimler Akademisi tarafından Orenburg vilayetine ve Sibirya'ya gönderilen I. Orenburg Gezi Grubu'nun (1768-1774)

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Ankara / TÜRKİYE. E-posta: basakpercinbostan@gmail.com / ORCID ID: 0000-0002-2696-828.

başkanlığını yapmıştır. 6 yıl süren gezisini, İdil nehrinin her iki tarafı boyunca ilerleyerek Orenburg bozkırları (1768-69) ile Güney Ural, Batı ve Güney Sibirya (1770-71) ve Baykal ötesine kadar sürdürmüştü (1772), Krasnoyarsk'tan Tomsk ve Uralsk'a giderek, Tsaritsın (1773) ve Aşağı İdil boylarında (1774) bulunmuştur. Bu gezisi boyunca topladığı malzemeler Mordva, Kazak, Kalmuk, Kırgız, Başkurt, Mişer, Vogul, Tatar, Ob Ostyakları gibi halkalar hakkında lengüistik, tarihi ve etnografik bilgiler içermektedir (Kononov, 2009: 69-70). Pallas'ın gezi notlarında en çok bahsedilen halklardan biri şüphesiz Kalmuklardır. Pallas bu halkın arasında uzun süre bulunarak onları en iyi şekilde gözlemleyip kültürlerine ve yaşam tarzlarına ilişkin çok kapsamlı bilgilere ulaşmayı başarmıştır. Bununla birlikte Pallas'ın Kalmuklar arasında bu kadar rahat hareket edip gözlem yapabilmesinin sebebi hiç kuşkusuz gezisi boyunca kendisine rehberlik edenlerden bir ya da birkaçının Kalmuk olması ile açıklanabilir. Pallas Kalmuklar arasında özellikle uzun bir süre bulunarak, kültürlerine ve yaşam tarzlarına şahitlik etmiş, pek çok Kalmukça sözcüğü de not etmeyi başarmıştır. İşte bu çalışmamızda seyahatnamede yer alan Kalmukça sözcükler hem alfabetik olarak sunulmuş hem de tematik açıdan sınıflandırılmıştır. Ayrıca Kalmukça sözcüklerin Modern Kalmukça'da karşılıklarının bulunması halinde belirtilmesine de özen gösterilmiştir. Bununla birlikte tespit edilen sözcükler, Pallas'ın Kalmukça dil malzemesine yer verdiği diğer eserlerinde de taranmış olup, tespit edilebilenler mutlaka belirtilmiştir. Gezi notlarında yer alan Kalmuk etnografisine ait bilgiler ise 21 farklı başlık altında okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

2. Peter Simon Pallas'ın Hayatı, Eserleri ve Seyahatnamesi

1741 yılında Almanya'nın Berlin şehrinde doğan Peter Simon Pallas (1741-1811) aslında tıp eğitimi almıştır. Ancak hayatının çoğunu St. Petersburg Bilimler Akademisinin bir üyesi olarak Rusya'da geçirmiş ve zooloji, botanik, etnografya, coğrafya, jeoloji, dilbilim ve tarih alanlarında bilim dünyasına çok değerli katkılarda bulunmuştur. Bu açıdan bakıldığında zamanının en önemli bilim adamlarından birisi olduğu anlaşılmaktadır (Bartlett, 1993: 275; Vermeulen, 2011: 47; Jones, 2011: 55; Smirnov, 2011: 114).

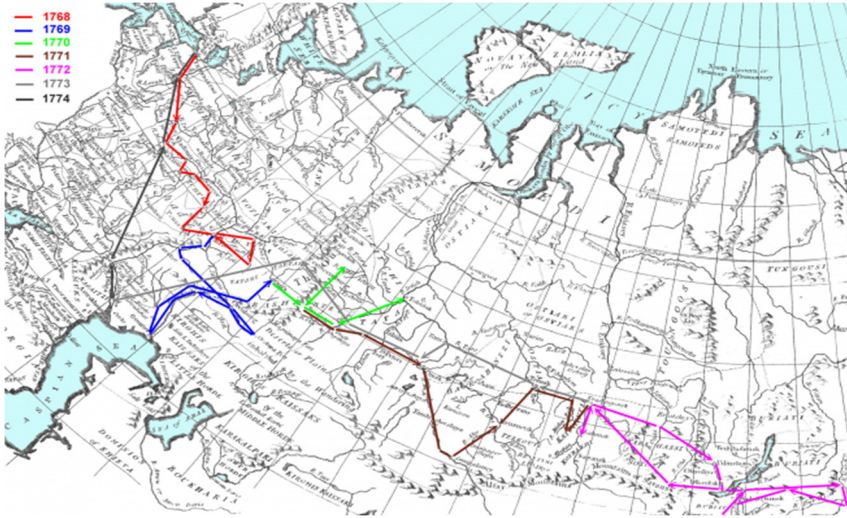
Pallas ilk bilimsel çalışmalarını Rusya'ya gitmeden önce Avrupa'da yapmıştır. İlk olarak 1760 yılında parazit solucanlar hakkında *Infestis viventibus intra viventia* isimli doktora tezini vermiş, daha sonra 1766 yılında Avrupa'da ses getiren *Elechus zoophitorum* isimli çalışmasını yayımlamıştır. Bu çalışmada farklı organizma gruplarının benzerlik derecelerini evrimsel bir görüş çerçevesinde açıklamıştır (Slepkova, 2012b: 141; Sıtın, 2014: 22-26). Pallas'ın bu çalışması, Linnaeus'un 1758 yılında yayımlanan *Systema Naturae* isimli çalışması ile yarışacak seviyede önemli olup bugün hâlen tartışılmaktadır (Jones, 2011: 57).

Pallas, 1767 yılında İmparatoriçe II. Katerina'dan gelen davet üzerine Rusya Bilimler Akademisine araştırmacı olarak gitmiştir. Ancak Rusya'ya henüz davet edilmeden önce bile Avrupa doğa tarihi araştırmacıları arasında üst sıralarda yer almaktadır (Jones, 2011: 56). Almanya doğumlu olmasına rağmen bir bilim adamı olarak araştırmalarının çoğunu o dönemin Rus İmparatorluğunda gerçekleştirmiş olup Rusya'da ilk olarak Kuntskamera Zooloji Koleksiyonu'ndan sorumlu olmuştur (Slepkova, 2012b: 141; Starodubtseva, 2015: 71).

1768-1774 yılları arasında Rusya'nın daha önce gidilmemiş bölgelerine gerçekleştirilen keşif gezilerinden birine öncülük etmiştir. Çok sayıda gruba ayrılan

araştırmacılar farklı yönere doğru ilerlemişlerdir. Pallas'ın öncülük ettiği grup, Samara bölgesinden başlayarak İdil Nehri'nin ortasından Orenburg'a doğru oradan da Ural dağları ve Sibirya'nın ötesine yolculuk etmiştir (Şekil 1). Bu bilimsel gezilere Rus bilim adamlarından ziyade çoğunlukla yabancı, özellikle Alman araştırmacılar katılım sağlamış, hatta bu gezilere öncülük etmişlerdir. Amaçları bu bilinmeyen coğrafyayı haritalandırmak, sistematik şekilde bitki örtüsü ve hayvan topluluklarını incelemek, doğal kaynakları, su kaynaklarını, bölgenin hava koşullarını tespit etmek, yerleşim alanlarını belirleyerek, buradaki ekonomik faaliyetleri, halkın tarım, hayvancılık gibi geçim yolları ile üretim şekillerini, gelenek ve göreneklerini, karşılaşılan hastalıklar ile uygulanan tedavi yöntemlerini belirleyerek, tüm bu gözlemleri kayıt altına almaktır. Ayrıca bilim adamları karşılaştıkları böcek, kuş, balık gibi pek çok hayvan türü ile bitki türünü ve değerli olabilecek her şeyi Rusya Bilimler Akademisi'nin koleksiyonuna dâhil etmek üzere getirmişlerdir (Vermeulen, 2013: 51-56; Moon, 2010: 211; Ruane, 2015: 61; Parker, 1973: 62-115; Slepko, 2012: 141-145; Bartlett, 1993: 275-276; Starodubtseva, 2015: 71-74; Sarmurzina, 2018: 98-99).

Pallas, ilk gezisi sonrası yaptığı çalışmalar ile bilim dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur. İlk olarak gezi boyunca tuttuğu notlarını 1771-1776 yılları arasında 3 cilt halinde Almanca olarak *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs* adıyla yayımlamıştır. Rusça olarak 1773-1788 yılları arasında 3 cilt 5 kitap ve bir atlas olarak *Puteşestvie Po Raznim Provinntsiyam Possiyskoy İmperii* adıyla yayımlamıştır (Wendland, 1999: 525). Gezi boyunca gözlemediği bitki türlerinden elde ettiği verileri derleyerek *Flora Rossica seu stirpium Imperii Rossici per Europam et Asiam indigenarum descriptiones* isimli 2 ciltlik çalışmasını 1789-1790 yılları arasında bilim dünyasına sunmuş, ardından *Plantae selectae rossicae* adlı bazı bitki türleri ile alakalı bir çalışma yapmış, ancak yayımlamamıştır (Slepko, 2012a: 134). Moğol halkları ile ilgili olan *Sammlungen historischer Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften* (Bundan sonra *Sammlungen*) isimli çalışması ise 1776-1801 yılları arasında St. Petersburg Bilimler Akademisi tarafından 2 cilt halinde yayımlanmıştır (Wendland, 1999: 525).

Şekil 1: Pallas'ın ilk seyahat (1768-1774) güzergâhı (Sack, 2015).

1793-1794 yılları arasında Rus coğrafyasına ikinci bir keşif gezisine daha çıkmıştır. Bu kez İdil'den aşağıya doğru Kuzey Kafkasya bozkırlarına doğru ilerleyerek, Kırım yarımadasına geçmiştir. Bu kez Pallas her gördüğü detayı not etmiş ve bir önceki gezisinden bu yana gerçekleşen değişikliklerden de notlarında bahsetmiştir (Moon, 2010: 221-231; Parker, 1973: 10).

Ancak seyahat etmek Pallas'ın sağlığını büyük ölçüde bozmuştur. Çıktığı ikinci yolculuk sırasında soğuk suya düşmüş ve bu durum Pallas'ın sağlığında oldukça kötü izler bırakmış, kendisini fiziksel ve ruhsal olarak yorgun hissetmeye başlamıştır. Bu nedenle uzun süredir devam eden arzusunu yerine getirmeye karar vermiş ve emekli olup Kırım'ın Simferopol şehrine yerleşmiştir. Burada bir yandan tarımsal faaliyetlerde bulunurken bir yandan da bilimsel çalışmalarına devam etmiştir. Kırım ve Kafkasya'ya yaptığı gezisi sonucunda elde ettiği malzeme ile Tavriçeskiy Oblastı'nın fiziki ve topografik yapısı ile ilgili kitabını Fransızca olarak yayımlamış, bu çalışması daha sonra *Kratkoe Fiziçeskoe i Topograficeskoe Opisanie Tavriçeskoj Oblasti*, (Perevedennoe: İvanom Rijskim) adıyla 1795 yılında Rusçaya çevrilmiştir. Daha sonra ikinci gezisine ait seyahat notlarını Almanca olarak *Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalter-schaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793-1794* adıyla 1799 yılında yayımlamış olup, bu çalışması Fransızca olarak *Voyages de M. P. S. Pallas, en differentes provinces de l'empire de Russie, et dans l'asie septentrionale*, traduits de l'allemand par Gauthier de la Peyronie adıyla 3 cilt halinde 1788-1793 yılları arasında Paris'te yayımlanmıştır. İngilizcesi ise 2 cilt olarak *Travels Through the Southern Provinces of The Russian Empire* adıyla Londra'da yayımlanmıştır. Rusçasının yayımlanması 1999 yılını bulmuş ve *Nablyudeniya Sdelanniye Vo Vremya Puteşestviya Po Yujnim Namestniçestvam Russkovo Gosudarstva v 1793-1794 Godah* adıyla *Nauçnoe Nasledstva* serisinin 27. sayısında yayımlanmıştır. Kırım'da kaldığı süre boyunca *Zoographia Rosso-Asiatica* isimli hayvan türlerine ilişkin 3 ciltlik çalışmasını da tamamlamaya çalışmıştır (Slepkova, 2012b: 144; Wendland, 1999: 530).

Bu sırada bilinmeyen bir sebeple 1810 yılında Berlin'e geri dönmüş ve çalışmalarına burada devam etmeye başlamış, ancak ülkesine dönüşünden bir yıl sonra 1811 yılında vefat etmiştir (Marakuev, 1887: 25; Wendland, 1999: 327-342). Bu nedenle *Zoographia Rosso Asiatica* adlı eseri Pallas'ın ölümünden sonra tamamlanabilmiştir. Pallas özellikle *Flora Rossica* ve *Zoographia Rosso Asiatica* adlı çalışmalarında kendisinden önce yazılmış olan bilgilerin üzerine kendi gözlem ve bulgularını ekleyerek, kapsamlı iki bilimsel çalışma ortaya koymayı başarmıştır. İlk bakışta kendisinden önce gelen araştırmacıların (Ammar, Gmelin, Messerschmidt vb.)¹ çalışmalarına benzer veriler ortaya koymuş gibi görünse de, aslında her bir bitki ve hayvan türünü çok detaylı bir şekilde tarif etmiş, aynı zamanda her bir türün renkli resimlerine yer vermiştir. Ayrıca bu eserleri benzerlerinden ayıran en önemli özelliklerden bir tanesi de bitki ve hayvan türlerinin Rus coğrafyasında yaşayan çok çeşitli halklar tarafından nasıl adlandırıldıklarının her iki eserde de hemen hemen her bir tür adı için belirtilmiş olmasıdır. Bu özellikleri ile *Flora Rossica* ve *Zoographia Rosso Asiatica* benzerlerinden çok daha fazla ilgi görmüş, sadece zooloji ve botanik ile ilgilenen araştırmacılar için değil aynı zamanda dilbilim, tarih gibi bilim dallarında araştırma yapanlar için de kaynak

¹ Rusya Bilimler Akademisince 18. yy. boyunca pek çok araştırmacı Rus coğrafyasını keşfetmek üzere bilimsel keşif gezilerine gönderilmiştir. Hangi araştırmacının hangi tarihler arasında, hangi coğrafyayı keşfetmek üzere bilimsel geziye gönderildiğine dair ayrıntılı liste için bk. Parker, 1973: 191-193.

eserler haline dönüşerek, kendilerinden önceki çalışmaların önüne geçmeyi başarmışlardır.

Pallas, zooloji ve botanik alanında teorik genellemeleri ile de meşhurdur. Hayvan ve bitki türlerinden yaklaşık 250 taksonomik ad ortaya koymuş ve bunların yarısından fazlası bugün modern taksonomide halen geçerliliğini korumaktadır (Pomazkova, 2012: 131). Botanik alanında ise A. K. Stin, Pallas'ın 1400 bitkiyi açıkladığını, bunlardan yaklaşık 850 adlandırmanın ise halen geçerliliğini koruduğunu belirtmiştir (Slepkova, 2012a: 134-139; Slepkova, 2012b: 139-143).

Bununla birlikte Pallas gezileri boyunca pek çok fosil kalıntısı keşfetmiştir. 1769'da, Samara yakınlarında iken, ilk olarak Irgiz Nehri'nin kıyısında fillerin ve büyük buffaloların kemiklerini bulduğunu bildirmiştir. Seyahatleri sırasında bu bölgede daha pek çok örneğe rastlamıştır. Pallas ayrıca en yakın okyanusa binlerce mil uzaklıkta, Krasnoyarsk yakınlarında donmuş bir fok ve köpekbalığı dişleri bulmuştur. Fosiller üzerine ilk bilimsel yorumunu 1769'da yazmış, ayrıca donmuş bir mamutun parçalarını St. Petersburg Bilimler Akademisinin müzesine getirmeyi başarmıştır (Jones' 2011: 58).

Asıl uzmanlık alanı zooloji olan tabiat bilimleri profesörü Pallas, o dönem hazırlanmakta olan karşılaştırmalı sözlük çalışmaları ile ilgili malzemelerin toplanması, sistemli bir şekilde düzenlenmesi ve neşredilmesinde önemli bir yere sahiptir (Kononov 2009: 69). Rusça adıyla *Sravnitel'nie slovari vseh yazıkov i nareçiy, sobrannie desnitseyu Vsevisoçayşey osobi* isimli sözlüğü bilim dünyasında şöhrete kavuşmasını sağlamıştır. Bu eser 200 dünya dilinin karşılaştırıldığı, çok dilli sözlüklerin öncüsü olarak kabul edilen, dilbilim ve Türkoloji tarihinin çok önemli bir kaynağıdır (Durmuş, 2014: 36-37).

Pallas'ın sözlüğünde 285 madde başı sözcük bulunmaktadır. Madde başları Rusça olup tematik olarak sıralanmıştır. Diğer 200 dildeki karşılıklar ise her bir sözcüğün altında belirtilmiştir. Bu çalışmanın Türkoloji açısından değerli olmasının sebebi Türkçe dâhil 19 Türk lehçesinin sözlükte yer almasıdır (Durmuş, 2014: 37-38). Pallas sözlüğünde her bir dili belli bir dil grubuna dâhil ederek önsözünde tek tek dil gruplarının hangi maddeler arasında karşılıklarının verildiğini izah etmiştir. Çalışmamızın konusu olan Kalmukça ise 137. sırada Moğolca ile birlikte Tunguz diyalektleri arasında gösterilmiştir. 1787 yılında yayımlanan ilk ciltte Avrupa ve Asya dilleri yer alırken, 1789'da basılan ikinci cilde Afrika ve Amerika dilleri de dâhil edilmiştir (Kononov, 2009: 105).

Bu değerli sözlük ile ilgili Türkiye'de ilk çalışma yapan isim Oğuzhan Durmuş olmuştur (Durmuş, 2016). 2014 yılında basılan *18. yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı* isimli çalışmada Pallas ve sözlüğü hakkında detaylı bilgilere yer vermiştir. Daha sonra Erdal Şahin 2015 yılında yayımlanan "Pyotr Simon Pallas'ın *Sravnitel'nie slovari vseh yazıkov i nareçiy, sobrannie desnitseyu Vsevisoçayşey osobi* (İmparatoriçe Hazretlerinin Kendi Eliyle Topladığı Bütün Dil ve Lehçelerin Karşılaştırmalı Sözlükleri) Adlı Eserinde Türk Lehçeleri ve Ağızları" isimli makalesinde, Pallas ve çalışmalarının yanı sıra sözlükte bulunan Türk lehçe ve ağızlarına dair detaylı değerlendirmelere yer vermiştir.

Türkiye'de Pallas ve eserleri hakkında yapılan çalışmalardan birisi de Şima Doğan Balcı'nın Türkbilig dergisinde 2020 yılında yayımlanan "P. S. Pallas'ın 'Zoographia Rosso-Asiatica' Adlı Eserinde Hakas Ağızlarına Ait Hayvan Adları" isimli makalesidir. Yine Pallas'ın *Zoographia Rosso-Asiatica* isimli eserinde bulunan Yakutça hayvan adlarını L. Karoly "Yakut names for animals in Pallas's Zoographia" 2008 tarihli

makalesi ile incelemiştir. Ayrıca Pallas'ın botanik ile ilgili eseri *Flora Rossica*'sında yer alan Çuvaşça bitki adları, U. Bläsing tarafından 2007 yılında "The Chuvash Plant names in Peter Simon Pallas" adlı makalesi ve Oğuzhan Durmuş'un aynı adlı eserinde incelenmiştir. Bu çalışmalardan başka Pallas'ın diğer bilim dallarına katkılarına ilişkin yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır.

3. Kalmukların Kökeni ve Bugünkü Kalmuklar

Ataları Batı Moğolların önemli bir kolu olan Oyratlardır. Oyratlara Türkler tarafından Kalmuk adı verilmiştir (Roux, 2006: 349; Grousset, 1980: 466-477). Ayrıca Oyratlar'a, Cengiz Han zamanında ordunun sol kanadını oluşturdukları için Moğolcada "sol el" anlamına gelen Cengi (sol) Gar (el) da denilmekte olup bu tabir sonraları Cungar'a dönüştürülerek özellikle Çoroslar için kullanılmış ve yoğun olarak yaşadıkları Sinkiang'ın kuzeyine Cungarya denilmiştir (Uydu Yücel, 2011: 267; Roux, 2006: 351; Grousset, 1980: 478). Grousset; Oyratların Moğol ırklarından olmalarına rağmen Oyrat Hanlarının Cengiz'in soyundan gelmediğini belirtmiştir (Grousset, 1980: 453).

15. yüzyıl başlarında Moğollar arasında bir karışıklık baş gösterir. Bundan yararlanan Oyratlar, Togan Han (1414-1439) öncülüğünde Oyrat Hanlığı'nı kurarlar. Togan Han'dan sonra başa geçen Esen Tayşi (1439-1455) ise bu devleti imparatorluk haline getirir (Uydu Yücel, 2011: 267).

Oyratlar asıl ünlerini bu iki hükümdara borçlu olmakla birlikte, ikisi de egemenlik alanlarını genişletmek için ellerinden ne gelirse yapmışlar ve büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Esen Tayşi 1455 yılında öldüğünde Oyrat İmparatorluğunun sınırları Çin Seddi'nden Balkaş Gölü'ne oradan da Baykal gölüne kadar uzanmaktaydı. Onun ölümü ile birlikte Oyratlar ile Halhalar arasında savaş başlamış ve Oyrat İmparatorluğu dağılarak, dört gruba ayrılmıştır: Ölotler diğer adıyla Çoroslar, Dörbötler diğer adıyla Turbetler, Torgutlar ya da Törgütler ve Koşotlar (Roux, 2006: 350-351; Uydu Yücel, 2011: 267; Grousset, 1980: 466-478).

Bu dağılmanın ardından Torgutlar batıya doğru göç ederek İdil boylarına taşındılar ve burada 1632 yılında İdil Kalmukları Hanlığı'nı kurdular. Torgutlar Ruslarla çok yakın ilişkiler kurmuşlar ve bu ilişkiden büyük yararlar sağlamışlardır. Topraklarını Ural'dan Don nehrine, Çariçin'den Kafkasya'ya kadar genişletmişlerdir. Ancak 1770 yılında Rusya ile ilişkiler bozulur ve eski yurtları olan Cungarya'ya dönmek için 1771 yılında yetmiş bin aile ve 30 bin çadır ile yola çıkarlar. Ancak Balkaş gölü civarında Kazaklar tarafından baskına uğrarlar ve sadece yetmiş bin kadarı Cungarya'ya ulaşabilir ancak burada da artık Çin hâkimiyeti söz konusudur. Geride kalan Kalmukların sayısı ise 50.000 civarındadır. Onların da yerleşim merkezlerine 10 kilometreden fazla yaklaşımları yasaklanmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında bunların Sünni Müslümanlığı benimseyen bir kısmı Orta Asya'ya göç etmiş ve Isık Göl civarına yerleşmiştir. Bugün Sart (sert) Kalmuklar adıyla tanınmaktadırlar (Uydu Yücel, 2011: 267; Roux, 2006: 387-388; Grousset, 1980: 479-480; Bashaev, 2007: 98-100).

İdil Kalmukları Hanlığı batıda kurulurken aynı yıllarda doğuda ise Oyrat diğer adıyla Cungar Hanlığı kurulmuştur. En önemli hükümdarları Galdan Han'dır. Kaşgar'ı ardından da bütün Moğolistan'ı fethetmiştir. Ondan sonra gelen hükümdarlar da bütün Orta Asya'yı ele geçirerek, ülkeyi en geniş sınırlarına ulaştırmalı başarmışlardır. Ancak 1758 yılında Cungar İmparatorluğu Çin tarafından ortadan kaldırılmıştır (Uydu Yücel, 2011: 267).

4 Kasım 1920'de, Sovyetler Birliği içinde Kalmukya adıyla özerk bir bölge (oblast) kuruldu. II. Dünya Savaşı sonrasında Kalmuklar Orta Asya ve Sibiryaya sürüldü ve ancak 1957'de yurtlarına geri dönebildiler. 1958'de Kalmukya, yeniden özerk bir cumhuriyet oldu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise, halen Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir cumhuriyet olarak varlığını sürdürmektedir. Kalmuklar bugün ağırlıklı olarak Kalmukya'da yaşamaktadırlar. Buradaki nüfusun %53'ünü Kalmuklar, %33'ünü ise Ruslar oluşturmaktadır (Uydu Yücel, 2011: 268; Berber, 2014: 132).

4. Kalmuklar ve Kalmukça ile ilgili yapılan çalışmalar

Türkiye'de Kalmuklar ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı çok fazla olmamakla birlikte, Oktay Berber'e ait *Kalmuk İstilasası ve Türk Dünyasına Etkileri* isimli bir doktora çalışması bulunmakta olup 2021 yılında söz konusu çalışma Türk Tarih Kurumu tarafından aynı adla basılmıştır. Berber'in ayrıca 2021 yılında basılmış *Kalmuklar Cungarya'dan İdil'e Bozkırın Göçebeleri* isimli çalışması ile "XVII. yüzyılda Kalmukların İdil-Yayık Bölgesindeki Faaliyetleri" ile "Kalmuk Adı Üzerine" isimli iki makalesi daha bulunmaktadır. Ayrıca Cibek İrimbek Kızı'ya ait *Geçmişten günümüze Kalmuklar'ın dinî tarihi ve halk inanışları* isimli 2011 tarihli bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Sart Kalmuklar hakkında Cengiz Buyar'ın "Kırgızistan'da Bir Etnik Grup: Sart Kalmuklar" isimli makalesi ile Rysbek Alimov'un "Sart Kalmuklar ve Dilleri Üzerine" isimli makalesi bulunmaktadır. Bunun dışında M. Akif Erdoğan'ın Osmanlı Devleti'ne gönderilen Kalmuk elçileri ile ilgili "Kalmuk Elçileri Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri" isimli bir makalesi mevcuttur.

Kalmuk diline ait ilk örnekler Hollandalı hukukçu Nikolas-Kornelisson Vitzen'in 1692 yılında basılan *Noord and Oost Tartarye* "Kuzey ve Doğu Tataristan" isimli eserinde yer almaktadır (Kononov, 2009: 35). Bundan sonra yapılan en önemli çalışma, Johann von Strahlenberg'in on yıl aşan Sibiryaya gezisi sonucunda derlediği malzemeleri Almanca olarak kaleme alarak 1730 yılında yayımladığı *Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Avrupa ve Asya'nın Kuzey ve Doğu Kısımları) adıyla bilim dünyasının istifadesine sunduğu eserdir. Bu çalışmanın 137-156. sayfaları arasında Kalmukça-Almanca bir sözlüğün olduğu *Vocabularium Calmucko-Mungalicum* adlı bölüm yer almaktadır. Eserin en önemli bölümlerinden birisi ise Batı Avrupa ve Sibiryaya'da kullanılan 32 dile ait kelimelerin tasnif edilerek sunulduğu *Gentium Borea-Orientalium Vulgo Tatarorum Harmonia Linguarum* adlı kısımdır. 60 Almanca kelime 32 ayrı dilde belirtilmiştir. Bu diller arasında Moğol-Mançu Dilleri arasında belirtilen Kalmukça da yer almaktadır (Durmuş, 2014: 23-26). Kalmukça açısından belirtmemiz gereken bir diğer önemli çalışma ise yukarıda izah etmiş olduğumuz Pallas'ın 1787-1789 tarihleri arasında yayımlanan ve Kalmukça sözcüklere yer verdiği sözlüğüdür. Bununla birlikte G. J. Ramstedt'in 1935 tarihinde Helsinki'de basılan *Kalmückisches Wörterbuch* isimli Kalmukça-Almanca sözlüğü yine çok önemli çalışmalardan birisidir. Ramstedt eserin giriş bölümünde Kalmuk dilinin fonetiği hakkında da kısaca bilgi vermektedir (1935: VIII-XXVI). Yine Gerhard Doerer'in 1965 tarihinde yayımlanan *Ältere Westeuropäische Quellen Zur Kalmückischen Sprachgeschichte (Witsen 1692 Bis Zwick 1827)* adlı çalışması önemli kaynakların başında yer almaktadır. Doerfer bu eserinde Kalmuk diline ait 1692 yılından itibaren Nicholas Witsen ile toplanıp derlenmeye başlanan çalışmaları Heinrich August Zwick'in 1827 tarihli Kalmukça'ya ilişkin çalışmasına kadar ele almıştır. Tüm bu dil malzemesini araştırmacıların isimlerine ve eserlerine göre tarihsel bir sıra halinde ayrı başlıklar altında sıralamış, belirtilen dönemler

arasını kapsayan tüm Kalmukça sözcüklerin Almanca karşılıklarını belirtmiştir. Pallas'ın çalışmaları derlenen tüm Kalmukça sözcükler de burada belirtilmiştir.

5. Seyahatnamede Tespit Edilen Kalmuklara Dair Bilgiler

Pallas'a ün kazandıran hemen hemen tüm çalışmalarının temelini Rusya'nın keşfedilmemiş coğrafyalarına yapmış olduğu iki farklı gezisi oluşturmaktadır. Bu gezilerden ilki, çalışmamızın kapsamına girmekte olup Moğolların batı grubuna mensup halklarından olan Kalmuklar hakkında oldukça önemli veriler içermektedir. Pallas gezisi sırasında derlediği bilgilerin bir kısmına dayanarak, *Sammlungen* isimli çalışmasında, Kalmuklardan ayrı bir başlık altında bahsetmiştir. *Sammlungen*'de yer alan bu kısım eski harflerle Türkiye Türkçesine Mustafa Rahmi tarafından aktararak *Kalmuk Türkleri/Pallas* adıyla 1927 yılında yayımlanmıştır (Tan, 2018: 168). Bu konuda yapılan ilk çalışma olması sebebiyle takdire değerdir. Rahmi'nin bu çalışmasını günümüz Türkçesine aktaran isim ise Bünyamin Tan'dır. Akabinde Pallas'ın Kalmuklarla ilgili derlediği bilgiler hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Bununla birlikte Pallas'ın 5 ciltlik seyahatnamesinin ağırlıklı olarak ilk cildinde Kalmukların yaşam tarzları, doğum, ölüm, evlilik gibi gelenekleri ve inanışları vb. konular hakkında geniş bilgilerin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu kısımda yer alan bilgiler hemen hemen *Sammlungen*'deki bilgiler ile örtüşmektedir (Tan, 2018: 171-185). Ancak seyahatnamede yeri geldikçe Kalmuklarla ilgili ek bilgilere de yer verilmiştir. Kalmukça olarak belirtilen sözcükler de ayrıca ilgili bölümlerde mutlaka belirtilmiştir.

5.1. Kalmukların Yaşam Alanları

Pallas gezi notlarında Kalmukların yaşam alanlarından belli bir bölümde toplu olarak bahsetmemekle birlikte, gezisi boyunca gözlemlerinden yola çıkarak bazı yerlerde bu konuya değinir. Ayrıca Pallas'ın verdiği bilgiler doğrultusunda zaman zaman Kalmukların yaşam alanları hakkında çıkarım yapmak da mümkün olabilmektedir.

Pallas, Kalmukların ağırlıklı olarak İdil nehri ve civarında yaşadıklarını belirtmekle birlikte, zaman zaman Kalmuk bozkırı olarak adlandırdığı bir bölgeden de bahsetmekle birlikte, tam sınırlarını çizmez (I, IV, V). Ancak başka kaynaklarda İdil ile Ural nehirleri arasındaki bölge Kalmuk bozkırı olarak tanımlanmıştır (Aleksandrova, 1901: 3). Bu geniş bölgede farklı inanışlara sahip Kalmuklar mevcuttur (I, IV, V).

Pallas ayrıca, bugün Rusya'nın güneybatı kesiminde yer alan Stavrapol şehri ve civarında Hristiyanlık dinini kabul etmiş Kalmukların bulunduğunu ve onların halen geleneklerini sürdürerek, keçe çadırlarda konar-göçer şekilde yaşadıklarını söyler. Bununla birlikte, bugün Samara şehri ile İdil nehrinin keşiştiği bölgenin yukarısında bulunan ve Kunduzca adı verilen nehir civarında yaşayan Kalmukların bulunduğunu ve tarım ile uğraştıklarını belirtir (I: 175).

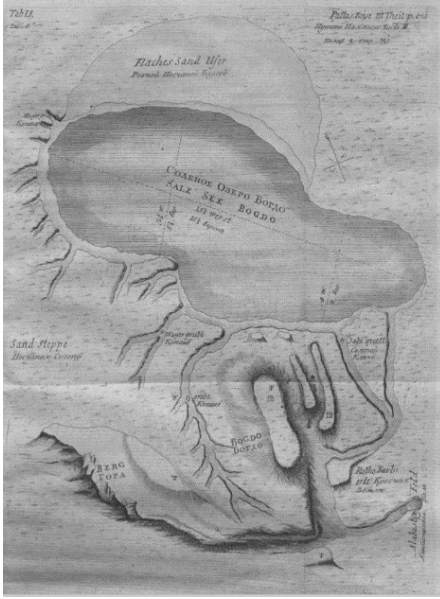
Bununla birlikte Samara, Orenburg gibi şehirlerde yaşayan Kalmuklar da vardır. Samara'da özellikle Kalmuk şeflerinin yaşadığını belirtirken, Orenburg'ta ise Kalmukların daha çok Ural nehri kıyısında yaşadıklarını ve şehir pazarlarında özellikle kürk gibi çeşitli ürünler sattıklarından bahseder (I: 227, 413).

Pallas Kalmukların, Ural nehrinin batı tarafında Oral şehriden başlayarak, Hazar denizine kadar olan bölgede yaşadıklarını, bu bölgenin doğusunda ise Kazakların yaşadığını ve balıkçılık ile geçimlerini sağladıklarını, ancak bu iki halkın asla anlaşmazlık yaşamadıklarını belirtmiştir. (I: 413). Bunun dışında Pallas Kalmuklar ile ilgili derlediği bilgilerin büyük çoğunluğunu Ural nehri kıyısındaki Oral şehrinde (Pallas

bu şehirden Yaitsk diye bahseder) bulunan Chagan nehri civarında yaşayan Kalmuklardan edinmiş, onları ziyaret ederek kültürlerine dair çok önemli bilgiler elde etmiştir (I: 455). Ayrıca, Don ve İdil arasında göçebe yaşadıklarını ve onlarla ilgili duyduğu bilgileri burada gözlemlene şansının olduğunu da ifade etmiştir (V: 187).

Pallas Kalmukların sıklıkla gezindikleri ve çadır kurdukları yerleri haritada belirtmiştir (Şekil 2). Bu bölge, Volgograd ve Astrahan şehirlerinin arasında İdil nehrinin yukarı kesiminde yer alan Bogdo Dağı (Rusça: Bol'shoye Bogdo) ve civarını göstermektedir.

Şekil 2: Kalmukların göçebe yaşam alanlarının bir bölümü (V: 320).

Ayrıca Pallas, Ordinskiy bölgesinde (Kama nehrinin doğusunda Rusya'nın Perm Krayı'nda bulunur) yaşayan bazı Kalmukların bulunduğunu, ancak balıkçılık yapmak için Hazar Denizi kıyılarına yerleştiklerini ve tütün yetiştirmeye başladıklarını belirtir (I: 471-472).

Son olarak Pallas Ural kıyısındaki bir bölgenin Mergen vadisi (bugünkü Kazakistan sınırları içerisinde yer alan Mergenevo adlı bölgeden bahsediyor olabilir) olarak anıldığını belirterek, bu ismin Kalmukların mitolojik kahramanı olan Mengen'den geldiğini belirtir (I: 545).

5.2. Görünüşleri

Pallas, Kalmukların görünüşleri ile ilgili oldukça fazla bilgiye yer vermiştir: Kalmukların² neredeyse tamamının orta boylu olduğunu ve hepsinin nezaket sahibi olduğunu belirtir. Vücutlarının sağlıklı ve kusursuz olduğundan bahseder ve bunun sebebini doğada olmalarına bağlar. Zayıf olduklarını ve vücutlarında tek bir yağ görmediğini belirtir. Hatta Kalmuklar ile hemen hemen eşit yaşam tarzına sahip olmalarına rağmen Başkurtlar ve Kırgızlar arasında çok fazla kilolu insan gördüğünden bahseder. Küçük çocukların vücutlarının ve yüzlerinin beyaz olduğunu, ancak sıcak günlerde çıplak çocukların koşmasına izin verildiği için karardıklarını söyler. Yazın yetişkin erkeklerin üzerlerinde sadece pantolon ile çıplak uydukları için koyu tenli olduklarını, kadınların ise biraz daha beyaz tenli olduklarını belirtir. Kadınların

² Pallas burada Kalmuk adının telaffuzu ve kökeni ile ilgili bir açıklamada bulunarak Rusça telaffuza göre "Kalmyk" sözcüğünü kullandığını, Kalmukça'daki telaffuzuna göre, *Xalmaki* veya *Xalimaki* yazılması gerektiğini, Tatarcada *Xalimax* şeklinde telaffuz edildiğini ve "dönen kimse, dininden dönen" anlamına geldiğini belirtir. Pallas, Kalmukça ve Moğolca "ateş" anlamına gelen *gal* kelimesinden ve "ulusların bölünmesi" anlamına gelen *aymag* sözcüklerinden türemiş olabileceğini belirtir. Ayrıca Kalmuk kabilelerinin çoğunda *Oyrod* veya *Eyrod* ortak adının benimsendiğini belirtir. (I: 465).

saçlarının siyah olduğunu söyler ve hem yüzlerini, hem de saçlarını Çinli kadınlara benzetir (I: 455-456).

Pallas, Kalmukların yüzünü tarif etmeye gerek olmadığını, çünkü çok iyi tanıdıklarını söyler. Pallas ayrıca, bazı gezginlerin Kalmukları çok çirkin ve korkunç yüzlü olarak tanımladıklarını, ancak bunun aksine birçok erkek ve kadının yuvarlak ve hoş yüzlerinin olduğunu, hatta bazılarının oldukça yakışıklı olması sebebiyle, Avrupa şehirlerinde bile beğenilebileceklerini belirtir. Bununla birlikte hepsinin çekik gözlerinin ve kaşlarının, kısa ve düz burunlarının olduğunu söyler. Bunun sebebini ise Cungarların görünüşü olarak Torgutlardan daha iri ve yakışıklı olmalarına ve Tatar kadınları ile evlenmeleri sonucu Tatarlarla karışmalarına bağlamaktadır (I: 456-457).

Kalmukların tamamının siyah saçlı olduğunu ve aralarında tek bir kumral saçlı bile görmediğini belirtir. Erkeklerin sakallı olduklarını ve genellikle küçük bir bıyık ve bir parça sakal bıraktıklarını, yaşlı insanlardan, özellikle ruhani olanların, üst dudağın uçlarında sarkan bıyık ve alt dudakta bir sakal parçası dışında, yine çenenin alt kısmında sakal bıraktıklarını ve tıpkı Tatarlar gibi, saçları vücuttan temizleme alışkanlığına sahip olduklarını belirtir (I: 457).

5.3. Karakteristik Özellikleri

Pallas öncelikle, Kalmukların karakteristik özellikleri hakkında yolculuğu boyunca pek çok şey duyduğunu, ancak bu konuda gördüklerinin anlatılanlardan çok daha iyi olduğunu hatta diğer bozkır halklarından çok daha üstün olduklarını belirterek soğukkanlı Kırgızların aksine genel olarak dost canlısı, şefkatli, dürüst, yardımsever ve neşeli olduklarını, kötü özelliklerinin ise tembellik, düzensizlik ve kurnazlık olduğunu belirtir. Kaygısız bir bozkır yaşamı süren halkların doğal olarak tembellik eğiliminde olabildiklerini, ancak Kalmukların neşeli olmaları nedeniyle çalışkan olarak nitelendirilebileceklerini, ancak saf olmadıklarını belirtir. Bunun nedenini ise, tıpkı Fransız köylülerindeki gibi yetiştirilme biçimlerine ve küstah olmalarına bağlamaktadır. Ayrıca Kalmuk kadınlarının tüm ev işlerini özenle yapmaları sebebiyle, Kırgızlar tarafından aranan eş adayları olduklarını belirtir. Bununla birlikte Kalmukların sınırlı bilgiye sahip olmalarına rağmen, yeterli zihinsel güce sahip olduklarını ve isterlerse kolayca köylü yaşama geçebileceklerini belirtir (I: 457-458).

Kalmuklar, doğaları gereği suratsız olmalarına rağmen uyum içerisinde yaşayıp, kendi aralarında nazik ve sevecendirler. Yiyeceklerini paylaşıp ve kimin yiyeceği olduğuyula ilgilenmezler. Bir şeyler yenilip içilirken herkes katılım sağlar. Bir tane sigara bile kalmış olsa, birbirleriyle paylaşırlar. Yine tek bir meyveyi bile etraflarındaki herkesle paylaşırlar. Bir aile biriktirdiği süten yaptığı içkiyi komşularıyla birlikte içer. Ancak yiyecek ve içecek konusunda çok cömert olmalarına rağmen, eşyalarını kesinlikle paylaşmazlar. Daha önce hırsızlık yaptıkları söylene de, aralarında düşmanlık olmasına rağmen komşularından hiçbir şey çalmazlar. Ayrıca soyguncu olarak nitelendirilmelerine rağmen çoğunlukla intikam ve düşmanlıktan hoşlanırlar, ancak bunu belli etmez, kurnazlıklarını ustaca kullanırlar (I: 458-459).

5.4. Giyim Kuşamları

Pallas, Kalmukların koyun veya diğer hayvanların derisinden yaptıkları giysilerini yağmurdan korumak için derinin üzerini kapladıkları malzemeyi (keçe) artık nasıl yuvarlayacaklarını unuttuklarını, bu nedenle kumaş satın almaları gerektiğini, çünkü insanların özellikle kışın hayvan derisinden kıyafetler giymeyi tercih ettiğini belirtir. Erkeklerin giysisi üstte dar kollu bir kaftandan ve kuşaklı bir yarım kaftan veya

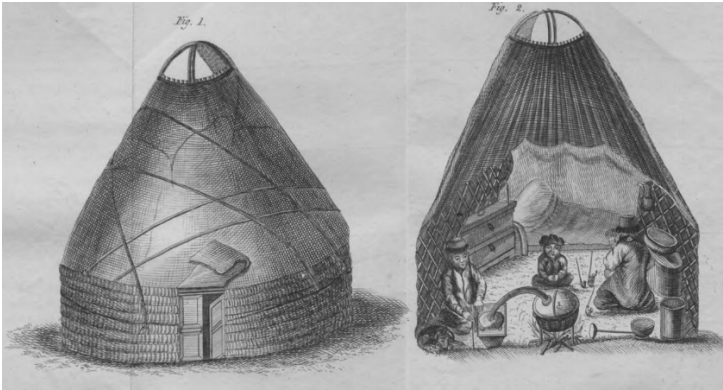
beşmet³ten oluşur. Zengin Kalmuklar ayrıca, önu açık bir gömlek ile kanvas kumaştan veya Çin kumaşından dikilmiş pantolon giyerler. Daha yoksul olanlar ise sadece kaftan veya gömleksiz kürk mantolar giyerek kuşak takarlar, ancak Pallas onların giysilerini de aynı derecede eğlenceli bulmuştur (I: 459-460).

Kadınların giysileri erkek giysilerinden çok az farklıdır. Daha hafif ve daha iyi malzemeden yapılmış olup daha uzun, daha güzel ve kolları daha dardır. Ayrıca kaftanları botlarına kadar uzundur. Ancak asiller ve zenginler beşmetin üstüne kolsuz bir kaşkorse giyer, kürk manto veya dış giysilerini de bir veya iki omuzlarının üzerine atarlar. Kadınlar iç çamaşırı ve düğmeli gömlek giyer ve önlerini açabilirler, ayrıca yazın sıcak günlerde dekolte giyerler (I: 460).

Bütün erkekler başlarını traş ederler ve üstte sadece bir tutam saç bırakarak, genellikle örerler, asiller iki veya üç örgü bırakırlar. Torgutlar çoğunlukla yaz kış saçaklı küçük yuvarlak şapkalar giyerler, Cungarlar ise Çinlilerin şapkalarından daha küçük boyutlu düz siperlikleri olan geniş keçeden şapkalar giyerler, ancak genellikle hepsinin üstünde büyük bir püskül vardır (I: 461).

Erkek çocukları neredeyse bebeklikten itibaren kafalarını traş etmeye başlarlar, kadınlar ise saçlarını uzatır. Kızlar dağınık saçları ile yetişkin sayıldıkları 10-12 yaşlarına kadar istedikleri gibi gezerler, bu yaşlardan sonra ise saçlarını istedikleri ya da yapabildikleri kadar çok örgülerle örüp, başlarının etrafına sararlar. Evlenen kızların başlarının yanında sadece iki örgü bulunmalı ve omuzlarına doğru sarkması gerekmektedir. İş yaparken ise saçlarını Çinli kadınlardan öğrendikleri şekilde örtü ile örterler. Kadınların ve kızların şapkaları hemen hemen aynıdır. Ancak sıradan kadınlar şapkayı sadece düzgün kıyafetler giydiklerinde veya bir yere gittiklerinde giyerler. Kadınlar yuvarlak, sadece başın üstünü kaplayan, koyun derisinden küçük, üstü düz bir şapka takarlar. Soyluların şapkası zengin ipek kumaştan yapılır. Önu ve arkası siyah kadife ile kaplı geniş bir astara sahiptir ve basit şapkalardan biraz daha uzundur. Üstünde tıpkı erkeklerin şapkalarında olduğu gibi çoğunluğu kırmızı renkte olan püskül vardır. Soyluların bu tür şapkalarına **halban**, sıradan insanlarınkine ise **maygalgu** denir. Bütün kızlar ve kadınlar küpe takar (I: 461-462).

5.5. Kalmuk Çadırı

Şekil 3: Kalmuk çadırının dıştan ve içten görünüşü (VI: Tablo-9).

³ Bişmet: Tatarlar ve başka Türk kavimlerinde giyilen pamuklu kumaştan ceket (Öner, 2015: 62).

Kalmuklar tüm Asya bozkır halklarında olduğu gibi keçeden yapılmış çadırlarda yaşarlar. Bu çadırlar Ruslar tarafından da bilinmektedir. Pallas, Kalmuk çadırını yabancılar için oldukça detaylı şekilde tarif eder. Sammlungen'de ise bu kadar detaylı şekilde anlatılmamıştır (Tan, 2018: 176). Keçe çadırın temeli yedi hatta daha fazla parçaya bölünür, her bir bölüm bir inç kalınlığında 30 söğüt sırıgından oluşur, istenirse bu sııklar ayrılarak aralarında açıklık oluşturulabilir. Bu sııklar çadırın büyüklüğüne göre bir daire içerisine yerleştirilip iplerle bağlanırlar. Kapının bulunması gereken yere bir çerçeve yerleştirilir ve çerçeve içerisine de basit ya da dönen bir kapı yerleştirilerek, kulübenin en yakın direklerine bağlanır. Bu kapıdan başlayarak çadırın etrafından kalın bir ip dolanarak, ipler sıkıca bağlanır. Bu işlem çadırın yuvarlak olmasını, aynı zamanda daha güçlü durmasını sağlar. Daha sonra çadırın tepesine iki çemberden oluşan bir daire yerleştirilir ve sııklar genellikle boya ile boyanır. Üst kısım yağmurdan korunmak için keçe ile kaplanır. Yaz mevsiminde çadırın kenarlarında delikler açılır, ancak soğuk olduğunda sııklar arasındaki açıklıklar keçe ve sazlarla kapatılarak ip ile sarılır. Çadırın tepesinde bulunan delik rüzgârın durumuna ya da odunun yanmasına göre bir tarafı kapatılabilir veya ısınmak için tüm delik kapatılabilir (I: 462-464).

Çadırın ortasında kömürlerin üzerinde her zaman yanan büyük demir bir ızgara yer alır. Izgara üzerinde yemek pişirecekleri dökme demir kaplar bulunur. Tabak ve bardaklar tahtadandır. Ayrıca çeşitli boylarda deri çantalar, deri çaydanlıklar bulunur. Pallas, bazılarının işçiliğinin iyi olduğunu bakır ve gümüş bantlarla süslenediklerini belirtir. Yatak genellikle kapının karşısında, ateşi yaktıkları yerin arkasında bulunur ve keçe şilteler ve yastıklardan oluşmaktadır (I: 464).

Ev işi sadece kadınlar tarafından yapılır. Erkekler sadece çadır tamirinde ve yapımında çalışırlar ve geri kalan zamanlarını sürülerine göz kulak olmak, hayvan avlamakla ve çeşitli eğlencelerle geçirirler. Aksine kadınlar ise inek sağmak, kürk yapmak ve dikmek, ayrıca ev işlerini de bitirmek zorundadırlar. Yola çıkılacağı zaman kadınlar bütün çadırı ve içindeki eşyaları toplar ve yerleşme işini yine kadınlar yapar. Erkek herhangi bir yere gitmek istediğinde karısı onun atını eğerler ve çadırın önüne kadar getirir. Kadınların yapacak çok işleri vardır, nadiren boş vakitleri olur ve bu nedenle kıyafetleri ve gösterişleriyle zaman kaybetmezler (I: 464-465).

5.6. Beslenme Alışkanlıkları

Yaz aylarında Kalmuklar ineklerden bol miktarda süt elde eder ve yiyeceklerinin çoğunu süttten elde ederler. İnekten çok kısırakları vardır. Kısırak sütünü inek sütüne tercih etmelerinin sebebi kısırak sütünün ekşidiği zaman kuvvetli bir içkiye dönüşmesi ve iki üç bardağının bile bir insanı sarhoş edebilmesidir. İnekler ve kısırakların süt verebilmesi için yavrusunun olması gerekir ancak Kalmuklar inekleri ve kısırakları sağmak için bütün gün çadırın yakınında tutup, yavruların ise yalnızca gece emmelerine izin verirler. Kısıraklar genellikle her saat sağılır ve her zaman bir şişe süt verirler, inekler ise günde sadece birkaç kez sağılır. Kısırak veya ineği sağmak için yavrunun bir süre emmesine izin verilip, ardından sağma işlemine geçilir, ancak özellikle kısırakların sütü sağılırken rahatsız etmemeye dikkat edilmelidir. İneklerin ise sadece buzağıyı görmesi yeterlidir, buzağı doğum sırasında veya hemen sonra ölse de, süt vermeye devam eder. Böyle bir durumda buzağının derisi doldurulur ve başka bir ineğe veya çadıra bağlanır ve süt sağılacağı zaman ineğe doldurulmuş deri gösterilir ve böylece inek süt verir (I: 465-466).

Taze kısırak sütü, inek sütünden çok daha akıcı olup, tadı inek sütüne kıyasla kötüdür. Ancak ekşidiği zaman hoş bir tadı olur. Üzerine çok az ekşi krema oturur ve bu nedenle

bu kremadan tereyağı yapılmaz. Yazın genellikle kısarak sütünü, sade veya içki olarak tüketirler. Kışın ise kısaraklar az süt verdiğinde, inek sütüyle beslenirler, ancak içki olarak hazırlandığında kısarak sütüne kıyasla kötü bir tadı olur ve Kalmuklar tarafından pek sevilmez (I: 466).

Fermantasyon için süt, genellikle büyük deri kaplara yavaş yavaş döküldükten sonra, kışın ateşin yanına veya kazılmış bir çukura yerleştirilir. Kaplar temiz değilse, sütün asitleşmesine katkıda bulunabilir. Ancak bazıları sütü kurutulmuş ve çok tuzlanmış ekşi hamur ile mayalandırır. Kalmuklar ayrıca, uzun süre beklemiş sütleri de yeni fermente edilecek süt ile karıştırırlar, ancak sütün üstündeki krema damıtmaya ayrılan süttten alınmaz ve yaz aylarında sütü, deri çantalara dökerken günde iki kez sallarlar. Kalmuklar ekşi kısarak sütüne **çagan**, ekşi inek sütüne ise **aryan** derler. Pallas burada dipnot ile açıklamada bulunarak, Tatarların ekşi inek sütüne **kumis** dediklerini, Kalmukların taze kısarak sütüne **gyuun-uzyun**, taze inek sütüne ise **ukiren-uzyun** dediklerini belirtir (I: 467).

Toplanan sütün kışın birkaç gün, yazın ise en az bir gün ekşimesine izin verirler, sonrasında ise kadınlar damıtma için hazırlıklara başlar. Önce küçük bir ateş yakarlar ve ızgaranın üzerine iyice yıkadıkları büyük dökme demir kazanlardan koyarlar ve kazanı neredeyse ağzına kadar sütle doldururlar. Bu dökme demir kazanın üzerinde etrafı kil ile kaplanmış iki adet dikdörtgen delik açılmıştır. Bu delikler alüvyonla, inek dışkıyla veya bunlar olmadığı zaman da ahşap bir kapakla kapatılır, Stavropol civarında yaşayan Kalmuklar bu delikleri kışın kil yerine kepek hamuruyla kaplar. Daha sonra, büyük bir deliği ve küçük bir havalandırması olması gereken küçük bir kazanın kapağı örtülüp, karla dolu bir çukura koyulur. Büyük kazandan küçük olana iki oluktan yapılmış kavisli bir ahşap boru uzanır ve deri veya bağırsakla kaplanır. Borunun bir ucu küçük kazanın havalandırma deliğine, diğer ucu büyük kazanın havalandırma deliğine tutturulur ve daha sonra hamur veya kil ile üstü kapatılıp, büyük kazanın altında güçlü bir ateş yakılır (bk. Şekil 3). Süt güçlü bir şekilde kaynamaya başladığında, buhar salar ve küçük bir kapakla havalandırma deliği kapatılır ve ateş azaltılır. Kapaktan gelen koku içkinin oluşmaya başladığının bir işaretidir. Bir buçuk saat sonra buhar azalır ve ardından içki oluşmaya başlar. Eğer inek sütü damıtılıyorsa, yavan bir içki veya rakı elde edilir ve sütün dörtte birinden az olur ve kısarak sütünden ise süt miktarının üçte biri kadar içki elde edilir, ancak bu tür bir içki çok nadir bulunur, inek sütünden yapılanı ise hiçbir zaman bu kadar güçlü olmaz (I: 467-469).

Damıtma işlemi tamamlandıktan sonra içkiyi büyük bir tahta kâseye ve buradan da deri bir kılıfın içerisine dökerler. Daha sonra ev sahibi komşuları çağırarak kidedlerine göre içki dağıtır. Kalmuklar süttten yapılan içkinin Ruslarınki kadar keskin ve sarhoş edici olmadığını söyler. Ancak sarhoş olasıya kadar içerler ve sarhoş oldukları zaman iki üç gün kendilerine gelemmezler veya kendilerine gelesiye kadar uyurlar (I: 469-470).

Kalmuklar **buza** adı verilen kalan ekşi sütü atmazlar, ancak farklı şekillerde kullanırlar: Örneğin, herhangi bir işlem görmemiş sütle karıştırarak tüketirler. Ayrıca hayvan derisini işlemek ve kürk yapmak için de kullanırlar. İlek sütüne ekleyip koyulaşana kadar kaynatırlar. Sonra poşetlere döküp suyunu sıkırlar ve güneşte yuvarlak veya yassı kapların içinde kuruturlar. Yuvarlak kaplarda kuruttuklarına **şuurmik**, yassı kaplarda kuruttuklarına ise **torosun** denilmektedir. Koyun sütünden de küçük peynirler yaparlar. Bu peynire ise **esgya** derler. Bu tür peynirleri genellikle kışın tereyağıyla birlikte yerler. Kalmuklar koyun sütünün damıtmaya uygun olmadığını düşündükleri için koyun sütünden sadece peynir ve tereyağı yaparlar. Kazana taze sütü döküp uzun süre

pişirirler ve ekşi krema eklerler ve süt ekşidiğinde oluşan içeceğe de **aryan** derler. Bu içecek bir gün içerisinde tüketilmediği takdirde bozulur, bu nedenle bu süt çalkalanır, bir çukura veya kâseye dökülür, üstteki yağ çıkarılır, tuzlanır ve deri kaplarda saklanır. Sütten tüm yağı çıkartmak için ise sürekli kaynatırlar, çıkan yağa ise **toazun** derler (I: 470-471).

Yazın hiçbir zaman et kıtlığı çekmezler. Çünkü avlanmaya giderler, aynı zamanda yaralanıp iyileşen sığırları da keserler, bu nedenle yeterince etleri olur. Zengin ve asil Kalmuklar kendi hayvanlarını ziyafet çekmek için öldürür ve saygı görürler. Sincap, dağ sıçanı gibi küçük hayvanların etini severek tüketirler. Kunduz eti, çok yağlı olmasının yanı sıra, şifalı olması sebebiyle tüketilir. Ayrıca yabani atları, yaban keçileri ve yaban domuzlarının yanı sıra her türden yırtıcı kuşun etini yerler. Kurt etini acı buldukları için tüketmezken, tilki gibi küçük yırtıcı hayvanları da çok isteyerek yemezler. Fazla olan etlerini yazın güneşte, kışın ateş başında kurutur ve saklarlar. Tahıl ve ekmeği Ruslardan satın alırlar, ancak fazla tüketmezler. Tarım yapmadıkları bilinmekle birlikte, bazı Kalmukların balıkçılık yapmak için Hazar Denizi kıyısına yerleştikleri ve tütün yetiştirmeye başladıkları söylenmektedir. Ayrıca bazı yabani bitki köklerini de yemeklerde kullanırlar. Örneğin, **bodmonsok** (Latincesi: *Phlomis tuberofa*) dedikleri bir bitkinin köklerini kurutup, dövüp süt lapası ile kaynatırlar. **Şnok** (geçerli adı koşkoz, Latincesi: *Lathyrus tuberofus*) olarak adlandırılan bitkinin köklerini etle pişirirler. Moğol geleneğine göre, süt ve tereyağı ile kaynatarak çayını yaptıkları bir bitkiyi (Latincesi: *Glycyrrhiza aspera*) bozkırdan toplarlar (I: 471-472).

5.7. Dericilik

Pallas Kalmukların en küçük ve en ince olan yavru kuzu derisini **hurussa**, yetişkin kuzu derisini **neka** ve koyun derisini ise **skaksak** olarak adlandırdıklarını belirtir. Ayrıca derinin nasıl işlendiği hakkında bilgi verir. Pallas'ın gözlemlediğine göre Kalmuk kadınları deriyi hep aynı şekilde işlemektedirler. En ince koyun derisini elde etmek için ılık suda deriyi yıkayıp sönmeye için bekletilir, ardından derinin et kısmı kör bıçaklarla kazınır ki deri iyice temizlenir böylece sütün deriye daha iyi nüfuz etmesi sağlanır. Daha sonra deriler havalandırılması için keçe üzerine serilir ve üç gün boyunca bekler ve günde üç kez içki yapımından artan süt ile veya tuzlanmış ekşi inek sütü ile ıslatılır, dördüncü gün deri tamamen kurduğunda eller ve dizlerle yumuşayana kadar ezilir, ardından yağmurdan ve rutubetten bozulmaması için tütsülenir. Tütsüleme işlemi sırasında derinin üst kısmı aşağıda, alt kısmı ise yukarıda olacak şekilde tütsülenir, ancak deriler bu işlemden sonra biraz sertleşir, sonra buruşur ve yumuşarlar, bu nedenle kıyılmış tebeşirle ovulur, bıçaklarla kazınır, ütülenir, tebeşirle beyazlatılır ve son olarak, tüm tozu çırpılarak yün temizlenir (I: 472-473).

Büyük derilerde ise, deriyi temizlemek için birkaç kez tuzlu suda seyreltilmiş kül uygulanır. Ertesi gün et tarafı kazınır, birkaç kez üzerine ekşi süt sürülür, kurutulur, buruşturulur ve tebeşirlenir. Bazıları deriyi tütsüleyip yıkayıp, ekşi sütte mayalanan sığır ve kuzu ciğerini üzerine yaydıktan sonra fırçalar. Deri bu şekilde daha yumuşak olur, ancak deriden gelen koku dayanılmazdır. Kürkleri dikmek için ise at, boğa ve sayga tüylerinden faydalanılır bu tüyler önce kurutulur, ardından dövülür ve son olarak ince damarları ayrılır (I: 473-474).

Kalmuklar taze at ve sığır derilerini yünleri soyulması kadar suda kaynatarak çeşitli kaplar elde ederler. En iyi kaplar öküzlerin omurga derilerinden elde edilir. Deriyi kütle bekletmek deri üzerindeki yünün daha kolay soyulmasını sağlar. Ardından derinin her

iki tarafı bıçakla kazınır ve temiz suda yıkanır. Daha sonra çizme ve kemer yapmak için gerekli olan ince deriyi elde etmek için bu kez ekşi ve tuzlu sütte deri bir hafta kadar bekletilir, böylece deri yumuşar ve incelik. Daha sonra deriyi sudan çıkartıp, güneşte bekletip, işi bilenler tarafından deri kesilir, daha sonra da hayvan damarlarıyla deri dikilir ve kısık ateşte kurutulur. Kurutma işlemi sırasında kaplara elleriyle şekil verirler. Geniş hacimli, dar boyunlu semer şişeleri de yaparlar ancak bu şişelerin yapımı çok zahmetlidir, deri saatlerce ateşin üzerinde tutulup şişirilerek yapılır, daha sonra kum veya külle kaplanır ve dışı süslenir. Ayrıca Kalmuklar büyük deri çaydanlıklar da yaparlar. Bu tür kaplar iyice tütsülenmezlerse yumuşayabilir ve bir süre sonra koku bırakabilirler. Bozkır şartlarının zorluğu nedeniyle tütsüleme işlemi odun yerine çürümüş kökleri ve kurutulmuş inek dışkısı ile yapılır ve bu malzemeler toplanıncaya kadar tütsüleme işlemi yapılamaz (I: 474-475).

5.8. Keçe Yapımı

Kalmuklar genel olarak mutlu ve sakin bir hayat sürerler. Ancak mülklerini ve soyadlarını savunmak zorunda oldukları zamanlarda askere dönüşürler. Silahlarla erkekler ilgilenir, bu iş dışında sürüleri ile ilgilenir, çadırı onarır veya yeni bir tane yaparlar, kadınlara **stuurga** denilen büyük keçeleri çadırın üstüne örtmek ve **işigya** denilen ve halı olarak kullanılan keçeleri sermek gibi ağır işlerde yardım ederler. Keçe elde etmek için ikbahar ve yaz aylarında ihtiyaç duydukları kadar yünü koyunlarından çıkartır eski keçelere veya hasırlara yayarlar, yayılan yünün etrafına yaklaşık 10-12 kişi oturur ve sopalarla yün dövülerek parçalanır, aynı zamanda tozların dışarı atılması da sağlanır. Daha sonra yün kalıbın üzerine serilir, boyayla desen verilir ve üzerine kaynar su dökülür, kalıpla birlikte sarılır ve at kılı iplerle bağlanır. Sonra tüm insanlar sıraya dizilir ve sarılan keçeyi ayaklarıyla teperler bu işlem bir saat sürer, sonra ipi çözer ve keçeyi tekrar elleriyle yuvarlarlar ve tekrar sararlar, bu işlem tekrarlanarak keçenin daha yoğun olması sağlanır (I: 476-477).

5.9. Silahları

Kalmuklar silah olarak genellikle mızrak, ok ve yay kullanırlar. Bu silahlar içerisinde tahtadan yapılanlar özellikle dişbudak ağacından yapılırken, en değerli olanları ise boynuzdan yapılır. Farklı türlerde oklar kullanırlar: Kuş gibi hayvanları avlamak için kullanılan, arkasında bir yumru olan kısa ahşap oklar, dar demir uçlu hafif oklar, ucu tırnak gibi küçük olan oklar ve büyük sivri uçları olan askeri amaçlarla kullanılan büyük oklar. Okların tamamı kartalın kuyruk tüyleri ile kaplıdır. Çünkü kanatlardan alınan tüyler okların yönünü saptırır. At üstünde eyerin sağ tarafına farklı çeşitteki okları taşımak için bir ok kılıfı asılır, eyerin sol tarafına bir çanta asılarak, içerisine yay yerleştirilir. Zengin Kalmuklar ise ateşli silah kullanmaya meraklıdır. Silahı olan herkesin genellikle Türkmen tüccarlardan aldığı bir zincir zırhı mevcuttur. Bazılarının değeri elli attan fazla olan ve Persler tarafından yapılan cilalı çelikten yapılmış zırhları bile vardır. Bununla birlikte altı sekiz at değerinde olan basit zırhlar da mevcuttur. Profesyonel askerlerin arkadan omuzlarına kadar sarkan, önden ise kaşlarına kadar gelen yuvarlak, demirden kaskları mevcuttur, zırh aynı zamanda ellere kadar uzanarak parmakların arasından geçerek kanca ile birbirine tutturulur. Son olarak elin dirsekten bileğe kadar olan dış tarafı, savaşlarda darbeyi önlemek için tokalarla kola bağlanmış iki çelik levha ile kaplanır (I: 477-478).

Kalmuklar silahları ve diğer ihtiyaçları için küçük demir parçaları kendileri yapabiliyorlar. Kadınlar da gümüş sikkelerden dekorasyonda kullanmak için çeşitli

süsler yapıyorlar, ayrıca ahşap çaydanlıkları gümüş kaplama halkalar ve küçük hayvanların larvaları ile süslüyorlar ve geleneklerine göre demiri yakıyorlar (I: 478-479).

Pallas Kalmukların hayvanları çok farklı şekillerde avlayabildiklerini belirtir. Örneğin, hayvanları çenelerinden ip ile yakalayarak veya yay ve silahlarını kullanarak da avlayabilirler. Genellikle şahinleri ve bu bozkırda çok sayıda bulunan, değerli bir kuş olan balabanları avlarlar. Ayrıca vücutları çok ince olan, tüyleri pürüzsüz, ancak kulakları, baldırları ve kuyrukları püsküllü olan yaban köpeklerini de avlarlar (I: 479)

5.10. Hayvancılık

Kalmukların tüm mal varlıkları sürüleridir. Çok sayıda at ve koyun beslerler, deve ve boğalarının sayısı ise daha azdır. Atları Kırgız atlarından çok da küçük olmayıp, hafiftirler ve Kırgız atlarına göre vasat görünüşlü olup, vahşi ve ağır yükleri taşımak için uygun değildirler. Ancak hızlı bir koşuda hiçbir ata boyun eğmezler. Kırgız ve Başkurt atları gibi, yazın ve kışın bozkırda otlatıldıkları için ayrıca beslenmeye gerek duymazlar ve yulaf ve samana alıştırmaları zordur. Eğer onları bu tür yiyeceklerle beslerseniz, vahşi oldukları için güç artışı ile birlikte onlara sahip olmak da imkânsız olacaktır. Binlerce atı ve hayvanı olan Kalmuklar vardır (I: 479-480).

Kalmukların koyunları Kırgız koyunları ile aynı türden olmalarına rağmen, daha küçük yağlı kuyrukları vardır. Boyut olarak da Kırgız ve Rus koyunlarına kıyasla orta boyludurlar. Başları çok büyük olmayıp, kulakları daha küçük ve sarkıktır, tüyleri kabarık değildir ve nadiren boynuzları olur. Tüyleri beyazdır ancak sadece kafalarında siyah noktalar vardır. Bu koyun türü sadece Stavropol civarında değil Kalmukların yaşadığı her coğrafyada bulunur ve her zaman vahşi doğada otlanırlar ve kışın susuzluklarını kar yiyerek giderirler. Kalmuk sürülerinde az sayıda keçi bulunmakta olup, boynuzları yoktur ve tüyleri genellikle alacalıdır ve kalçaları tüylüdür (I: 480).

Develerin uzun sürede yetiştirilmeleri sebebiyle Kalmuklar daha az sayıda deveye sahip olmayı tercih ederler. Ancak yine de hem kendilerine yetecek kadar hem de satabilecekleri kadar yeterli deveye sahiptirler ve zaman zaman Orenburg şehrine giderek develerini başka mallara karşılık Buharalı tüccarlarla takas ederler. Kalmukların yaşadıkları bozkırlarda yetişen pek çok tuzlu otun hasadı develere yaptırılır. Kışın develeri korumak için üzerlerine paçavra ve keçeler örterler (I: 480-481).

Kalmuklar sürülerini kışın İdil bozkırlarında, Hazar Denizi kıyısı boyunca ve Ural (Yayık) Nehri'nden uzakta otlatırlar. Çünkü Ural (Yayık) Nehri'ne yakın yerlerde ebedi düşmanları olan Kırgızlar dolaşmaktadır. Kalmuklar Hazar Denizi boyunca mevcut olan sazlıkları yakacak odun yerine kullanırlar ve kışın burada kar seviyesinin düşük olması sebebiyle sürüler rahatlıkla otlayabilmektedir. Baharın başlangıcında, İdil Nehri'nin suları tekrar yükselip bereket geldiği zaman yavaş yavaş kuzeye doğru hareket ederek, bozkırda engebeli ve verimli yerler bulmaya çalışırlar. Örneğin, **Rinpeski** adı verilen kumlu tepeler ile kaynaklar açısından zengin olan **Son-Hudok** isimli bölgede bulunurlar. Göçebe Kalmuklar özellikle sazlıkların bol olduğu bölgeleri tercih ederler. Çünkü bu tür bölgelerde kaynak sularına rahatlıkla ulaşabilirler, birkaç metre kazdığınız zaman bile suya ulaşabilirsiniz. Rinpeski denilen yerde bu şekilde kazılmış kuyularda bol miktarda su bulunur, bazı kuyulardan acı su çıkar. Burada Kalmuklar tarafından bilinen bazı eski kuyular vardır ve temiz suya ulaşmak için bu kuyuları biraz daha derin kazmak gerekmektedir. Bozkırda bu tür yerler çok olmasına rağmen, sürülere su temin etmek için 30 ila 40 kilometre kadar gidilmesi gereken durumlar olabilmektedir (I: 481-482).

Kalmuklar yeni otlak alanları bulmak için sürüleri ile dolaşırken en çok develerden faydalanırlar. Sadece çadır malzemelerini değil, her türlü eşyalarını develere yüklerler. Ancak **buhara** adını verdikleri tek kamburlu beyaz develer, inanışlarına göre sadece manevi kitapları, buda heykelleri ve kutsal eşyaları taşımak için kullanılır. Bu kutsal eşyaların hepsi beyaz develerin taşıdığı bir arabaya yüklenir. Develer de çanlar ile süslenir. Pallas develerin çanlarla süslenmesini çok keyifli bulduğunu dile getirir. Ayrıca kadınlar ve çocukların sürüleri gezdirip, neşeli şarkılar söylediklerini erkeklerin ise avlanarak eğlendiklerini belirterek, bu insanların hayatları bizim için felaket gibi görünse de Kalmukların hayatlarının çoğunu neşeye sürdürdüklerini ve kendilerini refah içinde gördüklerini belirtir. Hatta Pallas, yiyecekleri ve barınakları çok sağlıklı olmasına rağmen birçoğunun yaşlandığında dahi gücünü yitirmediğini söyler (I: 482-483).

5.11. Yakalandıkları Hastalıklar

Pallas karşılaştıkları hastalıklar ile ilgili çok detaylı bilgi veremeyeceğini ancak sayılarının az olduğunu belirtir. Ayrıca bu noktada çıkarım yaparak çoğu yiyeceklerinin etten oluşması ve onları uzun süre beklettikten sonra tüketmeleri nedeniyle vücutlarının şiddetli ateşe meyilli olabileceğini düşünür ki Kalmuklar arasında **hatun-abeçin** adı verilen sekiz gün boyunca şiddetli ateş ile seyreden bulaşıcı bir hastalığın olduğunu ve herhangi bir Kalmuk ailesinde veya oymakta bu hastalığın ortaya çıkması halinde her bir çadırdan bir veya daha fazla kişinin öldüğünü ve bu nedenle ateşi olanlardan uzak durulduğunu belirtir (I: 483).

Uyuz hastalığı sıradan bir hastalık olarak kabul edilmekle birlikte, kışın yedikleri besinlerden ve kötü yaşam koşullarından kaynaklanmaktadır. Kötü bir hastalık olan çiçek hastalığı nadir de olsa görülmekle birlikte, et ile beslenmeleri sebebiyle bulaşıcılığı daha fazladır. Çadırdaki duman ve bozkırda güneşten kaynaklanan dayanılmaz ısı nedeniyle göz hastalıkları ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle Kalmuklar genellikle gözlerini bir örtüyle örterler (I: 483-484).

Pallas ayrıca bugün Kalmukların büyük bir çoğunluğunun yaşadığı Kalmukya Cumhuriyeti'nde bulunan kumluk bir bölgede yaşayan tarantula cinsi bir örümcekte⁴ bahseder. Öldürücü olması sebebiyle çok korkulan bir türdür. Kalmuklar bu örümceğin zehirlediği kişileri iyileştirmek için birtakım yöntemlere başvururlar: Bunun için ilk bebeğini emziren annenin sütünün yaraya uygulanması gerekir, ya da sütün bulunamaması halinde ise sığır, köpek veya koyunu kesip ciğerini çıkartarak yaraya uygulamak gerekir. Pallas Kalmukların bu örümcek türünden o ülkeyi terk edecek kadar çok korktuklarını ifade eder (I: 561-562).

5.12. Yönetim Şekilleri

Eskiden Kalmuk kabileleri, gücü kalıtsal olarak elinde tutan hükümdara bağlıydılar. Şimdi ise **noyan** denilen prenslere bağlıdır ve prenslerin bağlı oldukları hanın emirlerini çok dikkate almamakla birlikte, prenslerin emirlerine uyarlar. Noyan adı verilen prensler tarafından yönetilen bu topluluğa **ulus** denilir. Ulus içerisinde birbirine çok uzak olmayan toplulukların her birine ise aymak denilir. Her bir aymak **saysang** denilen soylular tarafından yönetilir. Her bir aymak 10-12 çadırdan oluşan **hatun**⁵lara ayrılır. Her bir hatunda aymak şefi olan saysanga karşı sorumlu olan ve emirlerini yerine

⁴Bilimsel adı Galeodes araneoides (Pallas, 1772) olan bu türe taksonomide geçerli olan adını veren isim Pallas olmuştur (ITIS 2022).

⁵Pallas *Hatun* sözcüğünün “kazan” anlamına geldiğini belirtmektedir (I: s. 484).

getiren gözetmenler vardır. Saysangların ise noyanlara karşı sorumlulukları olup, onların emirlerini yerine getirirler. Noyan her yıl ulusun tüm sığırlarının onda birine el koyma yetkisine sahiptir. Ayrıca suç işleyenlerin burunlarını, kulaklarını ellerini kestirmek gibi çeşitli bedensel cezalar ile cezalandırma yetkisine sahiptir. Ancak noyanların idam etme yetkileri olmasa da, rakiplerini ortadan kaldırmak için gizli bir şekilde bu yönteme başvurumaktadırlar. Noyanın çocukları, babaları başka bir emir vermediği veya içlerinden herhangi biri din adamı olmadığı sürece, babalarının ölümünün ardından ulusu kendi aralarında bölüşürler. Ancak bu bölüşme adil şekilde yapılmaz. Noyan seçilene tebrik edecek olan Kalmuk sağ elini alnına bastırıp başını noyanın göğsüne dokundurur. Noyan ise kendisini bu şekilde tebrik edenin omzuna vurur. Basit tebrikler için ise merhaba anlamına gelen **menu** sözcüğünü kullanırlar. Kalmuklar yukarıda bahsi geçen rütbelere ek olarak pek çoğuna daha sahip olup, ulusların otokratik efendileri hanlar ve noyanlardır. Genellikle her ulusta **tarhan** denilen ana saysang bulunur. Hanın ve ilk knyazın⁶ altında bulunan soylu kişilere **taşsi** denilir. **Dayçin** ise aymağın veya başka bir topluluğun lideri anlamına gelir. Yargıçların yoldaşlarına ve yardımcılarına **argaçi**, sekreterine ise **nayreçi** denilir. **Daraga** veya **darga** denilen avukatlar, bir ulustan diğerine veya Rus şehirlerine kadar dava için gönderilebilir (I: 484-486).

5.13. Kanunlarında Yer Alan Düzenlemeler

Pallas bu noktada, Kalmukların Avrupa toplumlarını utandıracak eski ve köklü yasalara sahip olmalarını dikkate değer bulduğunu belirterek Asya halklarına barbar denilmesine anlam veremediğini ifade eder. Kalmuklar, Galdan Han⁷ zamanında yirmi dört Moğol ve Oyrat prensi tarafından üç Khutuht⁸ huzurunda oluşturulmuş ve yılan yılında sonbaharın ortasında beş gün içerisinde onaylanmış olan Moğol dilinde yazılmış bir kanuna sahiplerdir. Kanunlarına göre insan hayatına çok saygı duyulur ve bu nedenle suçu itiraf ettirmek için işkence gibi yöntemlere başvurmazlar. İşlenen her suç için mülkiyet yasaları bulunmakla birlikte çok nadiren de olsa bedensel cezaları mevcuttur. Ayrıca sadece halkın başındaki prensin değil, sıradan halkın da her durumda nasıl davranmaları gerektiği kurallara bağlanmıştır. Pallas bu kanun ile ilgili bahsedilmesi gereken önemli noktalar olduğunu söyleyerek, ayrıca üzerinde bilimsel anlamda çalışılabileceğini vurgulamıştır. Başlangıçtan itibaren, vatana ihanet ile prene ve halkına düşmanlık suçunu işleyenler genellikle tüm mülkten yoksun bırakma cezasına çarptırılırlar. Askeri faaliyetlere katılmamak da suç olup, kanunda yeri vardır. Savaş suçu işleyen askerin mülkünün büyüklüğüne bağlı olarak ceza değişiklik gösterir. Ayrıca savaş suçu işleyen askerlerin silahlarının çıkarttırılıp, kadın kıyafetleri ile etrafta dolaştırıldıkları durumlar da olabilmektedir. Cinayet suçuna karşılık büyük bir ceza verilir ancak kişi bedensel olarak cezalandırılmayarak, yaşam hakkından mahrum bırakılır. Hatta ebeveynlerini öldürenler dahi idam edilmezler. Bir taciz ya da kavga olur ve biri öldürülürse, bu olaya seyirci kalan herkes mağdur olan kişilerin her birine bir at

⁶ Bulgarca *knez* кнез veya Rusça *knyaz* князь “prens, kral” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Germence aynı anlama gelen yazılı örneği bulunmayan **kuningaz* biçiminden alıntıdır (Nişanyan, 2021: 483).

⁷ Cungar Hanlığı adıyla anılan Doğu Kalmukların önemli hükümdarlarından. Halhaları da egemenliği altına alarak 1682 yılında Kaşgar’ı ve ardından tüm Moğolistan’ı ele geçirmiştir (Uydu Yücel, 2011: s. 267).

⁸ Lamacılık Tibet, Moğolistan ve Bhutan başta olmak üzere Nepal, Hindistan, Çin, Rusya ve bazı Orta Asya Türklerinde takip edilen Budizm kolu olup, bu dinin ruhani liderine Lama denilir. *Khutuht* ise Lama’nın Moğolcadaki karşılığıdır (Reman, 1818; Tibet Budizmi, t.y.).

ödemek zorundadır. Oyun sırasında çıkan kavgada herhangi biri öldürülürse, katil öldürülen kişinin karısı ve çocuklarına bakmak zorundadır. Yaralama suçunda yaralananın rütbesine bağlı olarak ceza değişiklik göstermekle birlikte, her bir diş, kulak, el, parmak için ne kadar ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Çocuklarını sebepsiz yere döven ebeveynler ile büyükbaba da ayrıca cezalandırılmaktadır. Hakaret ve onursuz davranışlar için de uygun cezalar belirlenmiştir: Bir erkeğin başka bir erkeğin sakalını çekme, başlığına zarar verme, yüzüne kum atma veya tükürme gibi eylemlerde bulunması, ayrıca bir kadının başka bir kadının örgüsünden tutup çekmesi gibi eylemler yaşa bağlı olarak cezalandırılmaktadır. Zina için bir ceza belirlenmiş olmasına rağmen bu konuda çok ılımlıdır. Hatta kölelerle gönüllü olarak yapılmaktadır. Bunlar dışında daha pek çok suç için belirlenmiş olan cezalar mevcuttur. En ağır bedensel cezalar ile mal varlığına el koyma cezaları hırsızlık suçunu işleyenlere verilmektedir. Hırsız çaldığı şeyi ödemek zorundadır, bununla birlikte mağdur olan kişiye hayvan vererek de ödeme yapması gerekir. Hırsızın tabak, elbise gibi küçük şeyleri çalması durumunda de ödeme yapmak istememesi halinde parmağı kesilir. Hırsızlık yapan kişi herhangi bir şey çalamamış olsa dahi, cezalandırılır. Tüm bunlara ek olarak, Galdan Han tarafından oluşturulan bir yasada şu hususlar öngörülmüştür: Bir aymağın başında bulunan yöneticilerin yanı sıra hatunların başında bulunan gözetmenler de astlarında bulunanların hırsızlık yapmayacaklarını garanti etmek durumundadır. Aksi takdirde basit hırsızlıklarda zincire vurulurlar, ağır olanlarında ise elleri kesilir. Bir kişinin üç kez hırsızlık suçunu işlemesi halinde, tüm mallarına el koyulur. Cezaların büyük bir kısmı büyükbaş ve küçükbaş hayvan karşılığında noyana, din adamlarına veya şikâyetçi olana yapılan ödemelerdir. Eğer bir prens bir hainlik yapar veya alçakça bir saldırı gerçekleştirirse, en ağır ceza ile birlikte yüz tane ok kılıfı, yüz deve ve bin at vermek zorundadır. Diğer prensler de işlenen bu suça karşı durmalıdır. Eğer bir ulusu veya büyük bir aymağı yıkar, yok ederse bütün mal varlığına el konulur ve yarısı da mağdur olanlara dağıtılır. Bazı suçların cezası ise çocuk ile ödenmektedir. En hafif ceza bir çocuk ve yanında bir keçi veya birkaç ok ile ödeme yapmaktır (I: 486-489).

Ayrıca bu yasada 14 yaşından küçük ve 20 yaşından büyük olmayan genç kızların evlendirilmesi de hükme bağlanmıştır. Kızı birden çok isteyen olması veya erkeğin kızı istememesi durumunda ise Noyan, kızın bir başkasına verilmesine karar verebilir. Geline karşılık babanın damattan alması gereken hayvan sayısı ile kıza verilen çeyiz de rütbeye göre değişiklik gösterir. Ayrıca yasada, kırk çadırdan oluşan bir aymakta yılda en az dört kişinin evlenmesi ve çeyiz olarak ortak mülkten on hayvan ile çeyiz için elbise verilmesi hükme bağlanmıştır (I: 489-490).

5.14. Kalmuklarda Yemin

Kalmuklar kanuni olarak yemin edecekleri zaman basit bir yemin ise silahın namlusunu öperler. Ancak basit olmayan durumlarda, oka dilleriyle dokunur ve okun keskin ucunu başlarına dayarlar. Daha önemli konularda ise suçlanan kişi kendisini haklı çıkarabilmek için, ısıtılmış balta ya da demir, herhangi bir şeyi parmaklarının ucunda tutarak, birkaç adım ileriye taşır. Pallas pek çoğunun sıcak demiri ustaca nasıl taşıyacağını bildiğine emin olduğunu belirterek, parmaklarını değiştirerek taşıyabildiklerini söyler. Bir kişinin bunu başarması onun masum olduğunu kanıtlamaktadır (I: 490).

5.15. İnançları

Kalmukların inanç öğretileri Moğollarınkiyle tıpkı dil ve yaşam biçimleri gibi benzerlik gösterir. Ayrıca Hint ve Brahman dinlerinde var olan aydınlanma ile ilgili öğretiler ile geçmiş ve geleceği şekillendiren hayvanlarla süslü efsaneler Kalmuklarınki ile hemen hemen aynıdır. Kalmukların dinlerinde ruhların bedenden bedene dolaştıklarına dair çok fazla eski öğreti vardır ve bu ruhlar tüm hayvan bedenlerinde bulunur. Bununla birlikte burhan şeklindeki putlar ile istukan denilen pek çok puta taparlar. Ayrıca Pallas, Kalmukların dininde mevcut olan inanış biçimleri (ritüeller, dünyayı değiştirmek ile ilgili fikirler... v.b.) ile Hristiyanlığın bazı itici mezheplerindeki inanış biçimlerinin benzerlik gösterdiğini, hatta Brahman ile Lama inaçlarının Nestürilik ile benzediğini belirterek Kalmuklardaki bazı dini ritüellerin bu görüşü kanıtlar nitelikte olduğunu söyler. Bundan sonra Pallas, Moğolların kutsal kitabında yer alan Lama inancına ait bazı çevirileri aktaracağını belirtir. Ayrıca Pallas Hintlilerin inançları ile Kalmukların inançlarının benzerliklerinden yola çıkarak, Lama inancının Hintlilerden geldiği görüşünü ortaya atmıştır (I: 490-492).

Lama inancında varoluşa ilişkin masallar yer almaktadır. Varoluşun bilinmeyen bir zamanda derinliği ve genişliği altı milyon yüz on altı bin millik bir alanda meydana geldiği söylenmektedir. Burada önce altın renkli bulutlar toplandı, o kadar çok yağmur yağdı ki bu alanda ölçülemez büyüklükte bir deniz oluştu. Bir süre sonra denizin üzerinde sütün üzerinde olduğu gibi kocaman köpükler toplanmaya başladı. Bu köpükten tüm hayvanlar ve insanlar oluştu. İnsan ırkından ise burhanlar ve tanrılar oluştu. Daha sonra on cennet ülkeden gelen fırtınalar oluştu ve yukarıdaki gök kubbeden denizin derinliklerine kadar uzanan bir sütun belirdi. Bu sütuna **Sümer Sula** denilmektedir ve çapı birkaç bin milden oluşmaktadır. Gezegenler etrafında dolaşmaktadır. Ancak Pallas güneşin, ayın ve yıldızların gökyüzünde nasıl ortaya çıktıkları hakkında en önemli ruhani kitaplarda dahi herhangi bir bilginin yer almadığını belirtmektedir. Ancak şöyle bir bilgiden bahseder: Güneş, cam ve ateşten oluşur. Cam yanıcı olduğu için güneşin büyük çoğunluğu camdan oluşmaktadır. Ay ise güneşe kıyasla daha az saygı görmeye birlikte, cam ve sudan oluşmaktadır. Yıldızların sayısının on bin milyona kadar ulaştığına inanırlar, bazı astrologlar da bu görüşü destekler. Güneş, Kalmuklarca Sümer Sula olarak adlandırılan sütunun etrafında belli bir ekseninde dönmektedir. Bu sütunun dört tarafı farklı renklerden oluşmaktadır: Gümüş, mavi, altın ve kırmızı. Güneş ışınlarını gümüş tarafa çevirdiğinde güneş doğmaya başlar, mavi tarafa çevirdiğinde gün öğleye doğru ilerler, altın tarafa çevirdiğinde ise çoktan öğlen olmuştur, güneş kırmızı tarafa döndüğünde ise şafak vakti başlar ve sütunun arkasında kaybolduğunda ise gece başlar (I: 492-494).

Sütunun etrafında dört büyük dünya (ışık) yer alır. Bunların arasında ise çiftler halinde sekiz küçük dünya bulunur. **Sambutup** denilen kendilerinin de üzerinde olduğu dünya, büyüklerin arasında sağ tarafta yer alır. Üzerinde de özel bir bitki olan çok sayıda **yasambu bararha** denilen ağaçlar yer alır. Dünyalarının karşısında ise devlerin yaşadığı **Uluşşibitu Tup** denilen dünya bulunur. Onun yanında **Ukir-Edlekçi-Tup** adında sadece ineklerin yaşadığı başka bir dünya vardır. Bir diğeri ise **Muu-do-utu-tup** adında bir dünya olup, burada küçük ruha sahip insanlar yaşar, ancak bu insanlar hasta olmadan binlerce yıl yaşayabilirler. Ölecek olanlar yedi gün önce öleceklerini kendilerine isimlerini çağırarak bildiren bir ses duyarlar ve bu vakitten sonra ölüme hazırlanarak, ailelerine ve arkadaşlarına veda ederler (I: 494).

Bahsedilen tüm bu dünyalar çok büyük olup, Burhan'lar dışında hiçbir canlı bir dünyadan diğerine geçemez. Uzayın bilinmeyen bir yerinde ise yedi farklı dünya daha yer alır. Bu kocaman sistemin tamamı ise en dışta büyük bir demir halka ile çevrilidir (I: 495).

Yaşadığımız dünyada dört büyük dağdan dört ana nehir çıkmaktadır: **Ganga, Shulda, Bakchu ve Aypara**. Yılın dört ayı bu dağların arasında otlayan bir fil vardır. Bu file **Gazar-sakikin-koven** denilir ve yeryüzünün koruyucusu olarak kabul edilir. Uzunluğu birkaç mil olup, kar kadar beyazdır. Otuz üç kırmızı başı ve her kafanın her birinde altı gövdesi vardır. Her gövdede altı yıldızın olduğu altı çeşme bulunur ve her birinin üzerinde hava ruhlarının soyundan süslü bir genç kız oturur. Filin kafasının ortasında genellikle büyük bir ruh ve dünyanın koruyucusu olan **Hurmu-stu-ten-gri** bulunur ve istediği zaman bir yerden başka bir yere gidebilir (I: 495).

Kalmuk inancına göre dünyamız yaratıldıktan sonra insanlar yetmiş bin yıl boyunca var olmuşlar, kutsallıkla dolmuşlar, **Ridi Dyanar** adı verilen bir lütf ile dolarak, cennete yükselmek için harika bir güce sahip olmuşlardır. O zamanlar ruh dolaşımı vardı ve tüm insanlar reenkarne oldular (Ancak Pallas, Lama öğretisinde artık yeniden doğuşun tüm ölümlüler için ortak olmayıp, kutsal ruha sahip noyanlara ve asillere özgü olduğunu belirtir.). Kalmuk burhan veya tanrıları dünyadan ayrılıp, bin tane olan cennete yerleştiler (I: 496).

Sonra kötü bir çağ başladı. Dünyada kutsal kitaplarında **şime** adı verilen bal gibi tatlı bir bitki yetişmeye başladı. Açıgözlü bir adam bu bitkinin tadına baktı ve diğer insanlara da bu bitkiden bahsetti. Bu nedenle o zamana kadar var olan tüm kutsallık ile insanların cennete yükselme gücü kayboldu, uzun ömür ve büyük bereket azalmaya başladı. İnsanlar uzun süre karanlığa mahkûm oldular. Ancak en sonunda gökyüzünde güneş ve yıldızlar belirdi (I: 496).

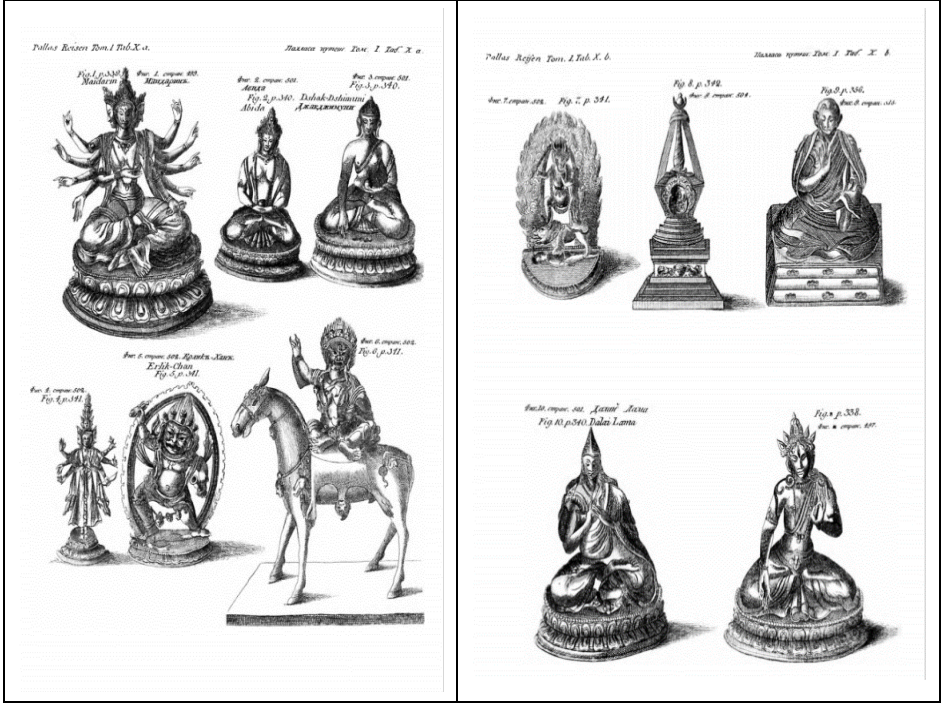
İnsanlar bu bitkiyi bir süre tüketmeye devam ettiler ancak sonunda bitki yok oldu. Daha sonra çok tatlı ve kırmızımsı olan toprak yağını tüketmeye başladılar, ancak bu da sonunda ortadan kayboldu. Sonunda istemeyerek de olsa insanlar yemek için **sala-semis** adı verilen bir tür kamış seçtiler. Bu bitkiyi yetiştirmek yerine topladılar ve sonunda bu bitki de yetişmemeye başladı ve sonunda tüm erdemlerin dünyayı terk ettiği, insanların zina, cinayet ve diğer ahlaksızlıklara kapıldığı bir zaman oldu. İnsanlar tarım ile uğraşmaya başladılar ve toprağı ve sahip oldukları malları bölüştürmek için kendi içlerinden adına Han dedikleri bir hükümdar seçtiler (I: 496-497).

Pallas Kalmuk Tanrıları olan burhanların bazılarında bahsederek, sayılarının çok fazla olduğunu ve haklarında pek çok hikâye anlatıldığını, hatta bu hikâyelerden kitap bile yazılabileceğini söyler, ancak bu anlatılanların Kalmukların dini öğretilerinin gerisinde kalarak aydınlığa kavuşturulamadığını belirtir (I: 500-501).

İyi huylu burhanlar her zaman mütevazı ve hoş bir görüntüye sahipken, kötü huylu burhanların ise korkunç yüzleri vardır (I: 502). Şekil 4'de gösterilen 6. ve 7. figürler bu tür burhanlara örnektir.

Pallas, Yaitsk (Kazakistan'ın Oral şehri) şehrinde, kendisine bahsedilen iztukanları görme fırsatını bulduğundan bahseder. Hepsinin bakırdan döküldüğünü, üzerlerinde kalın yıldızlarının olduğunu ve özenle yapıldıklarını belirtir. Pallas ayrıca, Kalmukların burhan heykelinin altındaki levha çıkarılmış ise o burhanın artık kötü bir insana dönüştüğüne inanarak heykeli satın almadıklarından bahseder. Burada kilden yapılmış

burhan heykellerinin yanı sıra Çin kâğıdına çizilmiş yüzler olduğunu belirtir (I: 502-504).

Şekil 4: Kalmuk Tanrıları (VI: Tablo 10)

Kalmuklara göre burhanlar yıldızlarda veya gökteki diğer cisimlerde yaşarlar. **Djajdjimuni** hala yeryüzünde yaşarken, **Erlık Han** (Şekil 4: Figür 5) cehennemde yaşamaktadır. Diğer birçok burhan da yüksek bir dağdan gökyüzüne uzanan altın yolun bulunduğu yerde gökyüzünde yaşamaktadır. Bu yüksek dağın üzerinde bulunan gri bulutta ise **Adabaşi** denilen bir burhan yaşamaktadır. Dağın eteklerinde ise bu cennet mekâna girmelerine izin verilmeyen günahkâr tilkiler dolaşmaktadır. Altın yolun altında ise **Abida** Burhan için gümüş bir yol vardır. Daha aşağıda ise bebeklerin ve yarı erdemli kişilerin ruhları için döşenmiş bakır bir yol bulunur. Dağın en aşağısında ise cehenneme giden demir bir yol vardır (I: 504-505).

Pallas burada Kalmuk tanrılarının tarihi hakkında bilgi sahibi olunacağını düşündüğü iki masaldan bahseder. İlki, Burhan Djajdjimuni hakkındadır: Djajdjimuni'nin ruhu hala bir tavşan iken açlıktan ölmek üzere olan bir adam ile karşılaşır ve adamın onu yemesine razı olur. Bu erdemli davranışı sebebiyle yeryüzünün koruyucusu onu aya yükseltmiştir ve Kalmuklar bugün hala bu tavşanı ayda gördüklerine inanırlar. Pallas başka bir masaldan daha söz eder. Bu masal Cizvit misyonerlerinin mektuplarında bahsedilen Hint inancına ait başka bir hikâye ile benzerlik göstermektedir. Pallas bu nedenle ilgi çekici olduğunu belirtir. Adı Luu-Han olan meşhur bir yılan vardır. Bütün kışı suda geçirip, ardından ilkbaharda göğe yükselerek, cehennemden habercisi olduğundan bahsedilir. Kalmuklara göre bu yılan ağzını açarsa şimşek çakar, kötü bir ruh onu kırbaçladığında çektiği acı ile gök gürlür (I: 505).

Kalmuk masallarında, Üç Burhan olan **Mafzuşiri**, **Djakdjimuni** ve **Maidarin**'in birlikte oturup gözlerini kapatarak dua ettiklerinden söz edilir. Sonra kötü ruh onlara doğru süzülür ve önlerinde duran kutsal kâseye derisinden bir parça bırakır. Bu zehirli maddeyi Tanrılar alıp havaya atarlarsa, dünyadaki tüm maddeler yok olacaktır. Eğer yere atarlarsa, yeryüzündeki tüm hayvanlar yok olacaktır. Bu nedenle kadehteki zehirli maddeyi yok etmek için bahsi geçen üç Tanrı onu sırayla içmeye karar verirler. Zehri en son Djakdjimuni içer ve kadehin dibinde kalan kokmuş çalıları yuttuğu için yüzü maviye döner. Bu nedenle onun yüzünü heykellerde ve resimlerde hala mavi olarak tasvir ederler (I: 505-506).

Lama inancındaki hava ruhları **tengri** ortak adı ile anılır ve Kalmuklar onları meleklerle benzetir. Bazıları iyi, bazıları ise kötü huyludur. Ancak onlar burhanlara eşit olmayıp, aynı zamanda ölümsüz de değildirler. Pallas bu hava ruhlarının farklı cinslere ayrıldıklarından, ayıca her birinin ne kadar yaşadığı ile büyüklüklerinin ne olduğu ile ilgili bilgilerin olduğundan söz eder, ancak bunlardan detaylı olarak bahsetmez. Ayrıca, Kalmukların dini sohbetleri sırasında edindiği bilgilere göre geçmiş çağlarda meydana gelen tüm o korkunç fırtınaların ve talihsizliklerin sebebinin kötü hava ruhları olduğuna inanıldığını, ancak beyaz, yüzü parlayan burhanların ise iyi huylu olduklarına ve insanları koruduklarına inanıldığını belirtir (I: 506-508).

Lama inancındaki Dalai Lama⁹'ya, Kalmuklar Burhan olarak taparlar. Yaşadığı yere çoğunluk **Baraun-tala** derken, bazıları **Pontal** veya **Batalay-lasau** derler. Kalmuk elçilerinin anlattıklarına göre Dalai Lama ortasından nehir akacak şekilde kazılmış yüksek bir dağda yer alan ve kadınların girmesine izin verilmeyen bir manastırda yaşar. Pallas, Torgut Kalmuklarının Dalai Lama'yı temsil eden bir varisi olduğunu ve bu kişinin daima manevi ruha sahip asil kişiler arasından seçildiğini belirtir. Ayrıca Syungor¹⁰ (Çungar) ulusunun başında da bir Lama'nın olduğu bilgisini edindiğini, ancak gözleriyle görme fırsatını bulamadığını belirtir (I: 515-516).

Din adamları içerisinde en düşük rütbede yer alan kişilere **gellung** adı verilir. Bir gellungun cemaatinde 100-150 kadar çadır bulunabilmektedir. Gellung aymağa hizmet eder. Gellung cemaatinde bulunanlardan özellikle tatillerde küçük hediyeler olarak geçinir ve vergilerden muaf tutulur. Her gellungun Tangut dilini ve teolojisini öğrettiği **mandji** adında öğrencisi olur. Bir de **gyadzyul** adında bizzat Lama tarafından atanan yardımcı bulunur. Bununla birlikte **gepkyu** adı verilen alt sınıfta yer alan kilise memuru sayılabilecek din adamları da vardır. Bu kişiler asil din adamları içerisinde seçilir. Bu kişiler özel olarak dekore edilmiş içerisinde burhanların bulunduğu **burhan-irge** adı verilen çadırlardan sorumludurlar. Tüm bu düşük rütbedeki din adamları sıradan Kalmuklar gibi giyinirler. Sadece başları tamamen traşlıdır. Bir mandji ancak gellungun izni olursa rütbesini bırakıp evlenebilir. Pallas Kalmuk din adamlarının Tangut dilini kullandıklarını belirtir. Ayınler sırasında okunacak şarkılar ve duaların yanı sıra din adamlarının cenaze töreni, hasta ziyareti vb. gelenekleri sırasında okudukları Moğol dilinde yazılmış mektuplarının olduğunu da söyler. **Tarni** denilen özel ayinleri ve Tangut büyüleri sayesinde her türlü hastalığı iyileştirebileceklerine inanırlar. Pallas bildikleri neredeyse hiç ilaç olmadığını, sadece dua okuyarak ve bazı küçük figürleri takarak veya

⁹ Dalai Lama Şekil 4, figür 10'da tasvir edilmektedir.

¹⁰ Burada Syungor ulusu olarak bahsedilen halk Çungarlar diğer adlarıyla Oyratlar olabilir. Çungar adının Syungor şeklinde yazılmış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca literatürde Çungar adı çok farklı şekillerde (züüngar, dzungar, zungar) yazılırken, Çungarlar farklı adlarla (Oyrat, Çungar, Ölot, Çoros, Eleuth) da anılmışlardır.

asarak hastalıkları iyileştirmeye çalıştıklarını belirtir. Ayrıca Kalmukların din adamı tarafından kendilerine verilmiş deri bir tütsüyü göğüslerinde taşıdıklarından bahseder. Bunun dışında Pallas farklı renklere boyanmış üzerlerinde Tangut ve Moğol dillerinde yazılmış şiirlerin, duaların çeşitli açıklamaların yer aldığı bez parçaları gördüğünden söz eder. Bu tür bez parçalarının Kalmuklar tarafından **bu** olarak adlandırıldığını ve değerli bir hazine olarak kabul edildiğini belirtir (I: 517-519).

Din adamları astronomi kitaplarının yardımıyla günlerin nasıl geçeceği ile ilgili çeşitli tahminlerde bulunurlar. Bu nedenle her Kalmuk herhangi bir işe başlamadan önce din adamına danışır. Ayrıca kuşların uçuşuna göre tahminlerde bulunan bir kitaptan da söz edilmektedir. Pallas kesin olarak emin olduğu bir bilgiyi de paylaşır: Tatarların tuman adını verdikleri, Kalmukların ise **tsahan-şubgo** dedikleri beyaz baykuşu öldürmenin günah olduğunu belirterek Kalmukların bu kuşun gittiği yöne göre ruh hallerinin belirleneceğine inandıklarını belirtir. Sol tarafa uçarsa mutsuz olurlar. Bu nedenle kuşun yönünün sağa çevirmek için her yolu deneyerek, kaderlerini değiştirebileceklerine inanırlar (I: 519-520).

Pallas Kalmukların dini kitaplarından da söz eder: Birincisi **Bodimer**¹¹ isimli, putların yaşamını anlatan uzun bir kitaptır. İkincisi ise Lama inancını ve öğretisini anlatan **Ertyuntsyun-toali**¹² isimli önemli bir kitaptır (I: 520).

Sıradan din adamlarının genellikle putları vardır ve yasaları gereğince din adamları bu Burhan heykelleri ile aynı çadırda kalmak zorundadır. Bu çadır sıradan Kalmuk çadırından farklı şekilde düzenlenmiştir. Sıradan Kalmuk çadırında kapının karşısında yatak bulunurken, din adamlarının çadırında kapının karşısındaki bölümde kutuların içerisinde manevi kitaplar ve putlar yer almaktadır. İyi olan Burhanlara ait heykeller özel zamanlarda kutuların üzerine yerleştirilir ve kutuların önünde **takilin-tsogatsya** denilen dokuz bakır veya gümüş bardak, lamba ve fenerin bulunduğu masa yer alır. Ateşin bulunduğu yerde uzun demir bir kulpu olan bir çanak yer alır. Bu kaba **tsogatsya** denilir. Gellung içmek istediği her içecekten bu kaba biraz koyar ve bu şekilde bir fedakârlıkta bulunmuş sayılır, ancak bir başkasının içeceğinden bu kaba asla bir şey eklenmez. Gellung bu işi yapmadan önce şu sözleri söyler: Om a Hum. Bu şu anlama gelmektedir: “Her şey adaletli olsun, Tanrı bolluk bereket versin ve bu içeceği kutsasın”. Pallas, Kalmukların dualarının hep bu şekilde kısa olduğunu söyler. Ayrıca Pallas putların ve manevi eşyaların bulunduğu bu çadırda, gellungun genellikle uyduğunu, yardımcısı gyadzul ve birkaç öğrencinin de çadırda bulduklarını, bununla birlikte gellungun kapının daima sağ tarafında bulunduğunu belirtir (I: 521).

5.16. Bayramları

Kalmuklar genellikle her ayın üç gününde kutlama yaparlar, bu üç günü ayın hareketlerine göre belirlerler. İlk bayramları olan **Taka** yeni ay ortaya çıktıktan sekiz gün sonra, ikincisi **Lyu** on beş gün sonra, üçüncüsü **Hoim** ise otuz gün sonradır. Bayram günlerinde Kalmuklar süt dışında herhangi bir yiyecek tüketmezler, tüm gün din adamlarının çadırında ilahi hizmette bulunurlar, bayram sabahı tef çalar, tahtadan ve bakırdan yapılmış trompete benzer adına **byurya** dedikleri bir çalgı üflerler. Ancak

¹¹ Howorth, Kalmuklara ait *Bodimer* isimli efsanenin Pallas tarafından ortaya çıkarıldığını ve bir Tibet eserinden türetildiğini belirtir (Howorth, 1908: 42).

¹² Bahsi geçen kayıt Erdeni-yin tobçi olarak bilinen 16. Yüzyılda Ssanang Ssetsen tarafından Moğolca yazılmış eser olabilir. Howorth bu eserden de bahseder. Ancak eser adını vermeyerek, sadece yazarın adından söz eder (Howorth, 1908: 42).

burada Pallas, din adamlarının çadırlarına sadece asil ve okuma yazma bilen insanların girmeye cesaret edebildiğini belirtir. Diğerleri ise kadın-erkek birlikte çadırın etrafında daire oluşturup oturur ve tespih çekerler, çadıra her girişlerinde ise ezberlenen belli bir duayı okurlar. Çadırın önünde bulunan direklere Tangut duaları asarlar, çünkü bu duaların esintisinin, okumak kadar faydalı olduğuna inanırlar. Burhan heykellerinin önünde bulunan sunakta bir mum yanar ve sunağın üzerinde bulunan kaplarda su, kurutulmuş et, peynir gibi yiyecekler bulunur, daha büyük kaplarda ise kurban edilen yiyecekler yer alır. Sunağın önünde ise yulaf lapası ve süt dolu kaplar bulunur, ancak bu kapları aşır, üzerinden adım atmak günahıdır. Pallas, bilmeden böyle bir harekette bulunduğunu ve bunun üzerine sert bakışlara maruz kaldığını belirtir. Zengin din adamları sunağın üzerine **kyukşi** denilen mumları koyarlar. Ancak fakir olan din adamları ise bütün gün süren ibadetin sadece başında ocak üzerindeki ateşe biraz tütsü dökerler. Bayram günlerinde Burhan heykelleri yeşil, kırmızı, sarı renklerdeki ipek kumaşlarla süslenir. Kâğıt üzerine çizilmiş kutsal resimler, yazılar çadırın her tarafına asılır (I: 521-523).

Kalmukların kutladıkları üç büyük bayramları daha bulunur. Bunlardan ilki yeni yılın kutlandığı **Tsahan-sara** “beyaz gün” veya **Habyuryun-turn sara** “baharın ilk günü” olarak adlandırılan bayramlarıdır. İkincisi ise Haziran ayında yeni ayın yükselişinden sonra kutlanır ve **Saga-sara** veya **Syuni-turun-sara** “yazın başlangıcı” olarak adlandırılır. Yazın başlangıcını kutladıkları bu bayram sırasında Kalmuklar undan basit figürler yaparak, ahşap sopaya geçirirler, adına da **tsetsyangkyap** derler, bunları gellunga getirirler. Gellung bir süreliğine bu figürleri burhan heykellerinin önüne koyar, daha sonra da suya atar. Bunun dışında bir de **tsatsya** denilen figürler vardır. Kalmuklar bu figürleri hastalıklara, kötülüğe çare bulmak için yapar ve gellunga verir, gellung yine bu figürleri biraz burhan heykelleri önünde beklettikten sonra alıp hastalığın ya da kötülüğün yok olması için ateşe veya suya atar. Üçüncü bayramları ise Kasım ayında yeni ayda gerçekleşir, **Uvilin-turun sara** veya **Sulank-sara** olarak adlandırılır ve kışın başlangıcı burhanların önünde **sula** adı verilen Tibet’ten özel olarak getirilen kutsal mumlar yakılarak kutlanır (I: 525-526).

5.17. İbadetleri

Pallas, din adamının belli bir yerde oturarak ibadetini gerçekleştirdiğini ve başının traşlı, göğsünün çıplak olduğunu, omzunun üzerinden **orkimji** denilen kırmızı bir kuşak sarktığını, kullandığı tespihe ise **erkin** adı verildiğini ve Hristiyanların tespihlerinden tek farkının ucunda haç olmaması olduğunu belirtir. Bununla birlikte din adamının önünde bir bank olduğunu, bankın üzerinde bir fincan ile **honho** denilen bir çan, **oçir** denilen küçük bir asa ve **dengja** denilen iki bakır levhanın bulunduğunu belirtir. Din adamının yanında yardımcıları ve öğrencileri de bulunur. Hepsinin kafaları tıraşlıdır ve omuzlarında kırmızı kuşaklar vardır. Yardımcılar otururken, öğrenciler ayakta dururlar, enstrüman kullanarak şarkılar söylerler, aynı zamanda bunun eğitimini de almışlardır. Bu enstrümanların çoğunluğunu **kengergya** denilen davullar oluşturur. Ayrıca çok yüksek ses çıkarabilen daha farklı bir enstrümanları daha bulunur. Ayrıca Pallas, ibadet sırasında ilahilerin sıklıkla bölünerek, Tangut ve Moğol dilinde dualar okunduğunu, ancak duaları anlamak için bu diller üzerinde uzun yıllar çalışmak gerektiğini belirtir (I: 523-524).

Kalmuklar burhan heykellerinin önüne **bumba** adı verilen içi şekerli su ile dolu küçük bir kap koyarlar. Gellung her bayramda ya da ibadet için gelen hasta kişinin avucuna şifa vermesi için bu sudan birkaç damla döker. Burhan heykellerinin olduğu

masada bulunan her şey kutsal sayılır. Pallas, seyahati sırasında bir burhan heykelini daha yakından incelemek için eline almak istediği zaman Gellung önce Pallas'ın ellerini ipek kumaşa sarmış, daha sonra burhan heykeline dokunmadan önce ellerini yıkayıp, sakalını okşayıp, kutsal sudan içtikten sonra heykeli eline alarak Pallas'ın kumaş sarılı ellerine heykeli bırakmıştır. Pallas'ın bir diğer şaşırtıcı bulduğu husus ise **şalir** adı verilen ve Tibet'ten getirilen hastalıklara şifa verdiğine inanılan kutsal haplardır. Bu hapları sadece zengin ve asil Kalmuklar din adamlarından alır ve ölümcül hastalığa yakalanma ihtimallerine karşılık sürekli yanlarında taşırlar. Bu hapların ruhu bedenden ayırıp, kutsal kılacak güce sahip olduğuna inanılmakla birlikte, haplar küçük siyah ve bezelye şeklindedir. Pallas, bu hapların zehir içerdiğini düşünür. Ayrıca kullanan insanları güçsüzleştirdiğinden de emin olduğunu söyler. Bunun dışında bazı eski din adamlarında **kurudu** adı verilen bir çark gördüğünü ve bu çarka kâğıda ya da kumaşa yazılmış duaların asıldığına tanık olduğunu belirtir. Çünkü Kalmuk inancına göre, duaları okumak kadar onları hareket ettirmek de aynı manevi etkiyi yaratır. Pallas bir de keşiş ve gezgin olarak dolaşan batıl inanca sahip kişilerden bahseder. Bu kişilere **syusukta** denilir ve onlar sadece süt ve yulaf lapası ile bitki köklerini yiyerek beslenirler. Çadırlarında Tangut dualarının yazılı olduğu mavi bayrak asılıdır. Seyahatlerinin sonunda kutsal yaşama ulaşacaklarına inanırlar (I: 526-528).

Bazı Tangut Kalmukları arasında aşırı dindarlığın olduğunu, bunların karısını, çocuklarını bırakarak sadece manevi hayat yaşadıklarını belirtir. Ancak Pallas Tangutların aksine, Çungar Kalmukları arasında böyle bir davranışın hoş karşılanmadığını belirtir. Kalmuklarda şaman ya da büyücü olarak kabul edilen kişiler vardır. Ancak bu kişiler din adamları gibi kabul görmezler ve yaptıkları büyüler yüzünden genellikle cezalandırılırlar. Erkek büyücüye **be**, kadın büyücüye ise **udugun** denilir ve her ay sadece bir kez, yeni ay görüldüğünde büyü yaparlar. Büyü sırasında su ve ottan başka bir şey kullanmaz ve geçmiş ve geleceğe dair sorulara cevap verirler (I: 528-529).

5.18. Doğum İle İlgili Gelenekleri

Doğum sırasında çadırda Tangut dualarının okuması için din adamı bulunur. Doğum sırasında çadırın yanına bir tül serilir ve kadının kocası doğum sona erisiye kadar bu tülün etrafında “gart çetkir” sözlerini söyleyerek dolaşmaya zorlanır, bir yandan da havayı tokatlar, bunu yapmasının sebebi şeytani uzaklaştırmaktır (I: 529-530).

5.19. Ad Verme Geleneği

Soylu olmayan Kalmuklarda yeni doğmuş bebeğe adını babası verir. Baba yeni doğmuş bebeği ile karşılaştığı ilk anda aklına gelen bir insan ya da bir hayvanın ismini bebeğe verir. Soylu Kalmuklarda ise bebeğin adını din adamı kutsal kitaplarından seçer, ancak baba ismi beğenmezse bebeğe başka bir isim verebilir. Bebek dört yaşına geldiğinde gellung tarafından saçları kesilir ve anne isterse bebeğin saçını bir kesenin içinde göğsünde taşır. Ancak Pallas bu geleneğin neden yapıldığını bilmediğini belirtir (I: 530).

5.20. Evlilik İle İlgili Gelenekleri

Pallas, Kalmukların evlilik törenine şahit olma şansına sahip olmadığını, ancak başkalarından duyduğu bilgileri aktarabileceğini belirtir. Kalmuklar arasında beşik kertmesi geleneği vardır. Hatta doğmadan önce bile aileler birbirleriyle bu konuda anlaşabilirler. Gençler 14 yaşına geldikleri zaman tanıştırılırlar. Düğünden iki yıl önce gelin ile damadın birlikte vakit geçirmelerine izin verilir. Kız tarafına düğün için

verilecek hediyeler önceden konuşulup ayarlanır. Düğünden önce gelin ve damat gellungu mutlaka ziyaret ederler. Düğünde gelin akrabaları ile birlikte yeni bir çadırın önünde bekleyen damadın yanına gider. Gellung herkesin huzurunda gelin ve damat için Tangutça dualar okur. Daha sonra gellungun emriyle gelinin saçları tüm evli kadınlarda olduğu gibi iki omzundan sarkacak şekilde ikiye ayrılarak örülür. Daha sonra gellung gelin ve damadın şapkalarını çıkartır, yardımcısına tütsülemesi için verir, daha sonra bu şapkalar gelin ve damada arkadaşları tarafından tekrar takılır. Misafire düğünde genellikle sığır eti ikram edilir. Pallas, Prenslerin düğünlerinin ise büyük bir bayram havasında geçtiğini, büyük eğlenceler düzenlendiğini duymuştur. Böyle bir düğünde hükümdarın çok gösterişli bir elbiseyle kahverengi bir ata bindiğini, omzunun üzerinde uzun bir keten kumaş asılı olduğunu, şapkasında ise siyah bir tilki veya rakun kürkünün asılı olduğunu, düğün günü tüm Kalmuk halklarının dualar okuduğunu ve çeşitli eğlenceler düzenlediklerini belirtir (I: 531-533).

Kalmukların çok eşli olmalarına inançları gereğince izin verilmez. Ancak bu yasa çok katı bir şekilde uygulanmaz. Nadiren de olsa yöneticilerin ve soyluların bazen iki veya üç karısı olabilir. Karı kocanın boşanmasına izin verilmemekle birlikte özellikle soylular arasında zaman zaman boşanmalar olur. Erkeğin karısından memnun olmaması için geçerli bir mazereti varsa, onu döverek cezalandırma hakkına sahiptir veya ayrılmak isterse akrabalarını ziyafete davet edip, karısına at ve istediği kadar sığır vererek ondan boşandığını ilan eder (I: 533).

5.21. Ölüm İle İlgili Gelenekleri

Ölmek üzere olan kişi son nefesini verdiği saat, gellunga bildirilir. Bir günü on iki saat sayarlar ve gellung ölüm saatini buna göre belirleyerek, kutsal kitaba göre ölen kişiye ne yapılacağını, hangi yöne götürüleceğini tayin eder. Sonra ölen için hayvan kesilip, et yenir, ardından akrabalar ölüyü belirlenen yere taşırlar. Altı farklı çeşit cenaze törenleri vardır. İlki ve en basit olanında ölen kişinin bedeni bozkıra çıkartılıp, başı doğu tarafında olacak şekilde yere yatırılır ve uyuyormuş gibi görünmesi için eli başının altına konulur, ölünün dört yanına Tangut dualarının asılı olduğu kazıklar çakılır. İkinci tip cenaze töreninde ise bozkır yerine ölen kişinin bedeni yakındaki bir ormana veya çalılığa götürülür. Üçüncü tip cenaze töreninde ölü beden suya atılır. Dördüncüsünde, toprağa gömülür. Beşincisinde üzerine taşlar koyulur. Altıncısında ise ölü beden yakılır. Akrabalar ölenin arkasından kırk dokuz gün boyunca dua ederler. Bu süre bitince isteyen yakınları dua etmeye devam edebilir, ancak en az kırk dokuz gün dua etmek şarttır. Ölen kişinin inançlı veya inançsız olup olmadığına genellikle ölüm saatine göre karar verirler. Ayrıca doğaya bırakılan ölü bedene hayvanlar tarafından dokunulmaması da kötü bir işaret olarak görülür. Sadece asil kişilerin bedenlerini yakar ve küllerini toplayarak Tibet'e Dalai-Lama'ya gönderirler. Pallas ayrıca, Kalmukları ziyareti sırasında hala hayatta olan Kalmuk Prensi Ondon'un Türkmen karısı için düzenlenen cenaze töreninin diğerlerinden farklı olduğunu belirtir. Prensin ölen karısının vücudu, omuzlarına kadar toprağa gömülüp, başının üstüne keçeden yapılmış bir çadır yerleştirilmiş ve öylece bırakılmıştır (I: 533-535).

6. Seyahatnamede Geçen Kalmukça Kelimeler

Pallas'ın 1768-1774 yılları arasında bilinmeyen Rus coğrafyasına gerçekleştirdiği gezisi sırasında 1769 yılında İdil nehri civarında yaşayan Kalmukları ziyaret etmiş ve bugün halen Kalmuk kültürü açısından değerli olan bir dil malzemesine ulaşmıştır (Doerfer, 1965: 14). Pallas gezisi boyunca karşılaştığı hemen hemen her şeyin (yerleşim

yerleri, tapınaklar, akarsular, dağlar, göller gibi yeryüzü şekilleri, eşyalar, hayvan ve bitki adları, tarihi ve önemli kişiler, inanış biçimleri vb.) Kalmuklar tarafından nasıl adlandırıldığını mutlaka notlarında belirtmeye özen göstermiştir. Pallas'ın seyahatnamesinde geçen Kalmukça sözcükleri, Gerhard Doerfer *Altere westeuropäische Quellen zur kalmückischen Sprachgeschichte* isimli eserinde Almanca karşılıklarını belirtmek suretiyle incelemiştir (Doerfer, 1965: 211-212). Bu çalışmamızda sunulan dil malzemesi *Калмыки называют...* “Kalmuklar .... şeklinde adlandırılır.” ifadesi kullanılarak Kalmukça olduğu belirtilen kelimeleri kapsamaktadır. Ancak Doerfer'in derlediği malzeme incelendiğinde, Pallas tarafından Kalmukça olduğu belirtilmeyen bazı sözcüklerin de (Örn. Beschmet ‘unterkleid’) çalışmaya dâhil edildiği anlaşılmaktadır (Doerfer, 1965: 211). Doerfer ayrıca Pallas'ın *Sammlungen* isimli eserinde ve sözlüğünde bulunan Kalmukça kelimeleri de çalışmasına dâhil etmiştir. Bununla birlikte Pallas sözlüğünde yer alan Kalmukça kelimeler ile seyahatnamesinde yer alan sözcüklerin, bazı temel kelimeler (ussun ‘wasser’, altan ‘gold’, balgasun ‘stadt’... vb.) dışında birbiriyle örtüşmediği anlaşılmaktadır (Doerfer, 1965: 235-237; Pallas, 1787-1791).

Bununla birlikte Pallas'ın *Zoographia Rosso-Asiatica* isimli Rus coğrafyasındaki hayvan türlerini incelediği eserinde yer alan hayvan adları ile seyahatnamede Kalmukça olduğu tespit edilen 6 hayvan adı (*bıhorho, gazar-sakikin-koven, kulan* veya *hulan, surmutu, takiya, tsahan-şubgo*) karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, seyahatnamede yer alan *kulan* veya *hulan* “evcilleştirilemeyen vahşi at veya eşek türü” hayvan adının *Zoographia* isimli eserinde de Chulân “eşek” şeklinde yer aldığı tespit edilmiştir (ZRA I: 263). Geriye kalan 5 hayvan adının ise bahse konu eserde bulunmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca Pallas'ın bitki türlerini incelediği *Flora Rossica* adlı eserinde yer alan bitki adları içerisinde, seyahatnamede yer alan 12 bitki adının bulunup bulunmadığı araştırılmış olup seyahatnamede yer alan *bodmonsok, kıssık, segde, şime, şnok, temene-şil-ebessın, tingu, torlok, tuşut, yasambu bararha* ve *yaşil* bitki adlarından, *segde* (Flora I: 23), *temene-şil-ebessün* (Flora I: 173), *yaşil* (Flora II: 42), *torlok* (Flora II: 140) bitki adlarının Pallas'ın *Flora Rossica* isimli eserinde de yer aldığı anlaşılmıştır.

Çalışmamızda gezi notları Rusça çevirisinden taranmış, Kalmukça olduğu belirtilen sözcükler tespit edilmiş ve aşağıdaki tabloda liste halinde sunulmuştur. Pallas'ın seyahatnamesinde Kalmukça olarak belirtilen sözcükler ilk sütunda koyu karakterle verilmiş, hemen yanında parantez içerisinde sözcüğün seyahatnamede geçtiği yer ve varsa turnak içerisinde Pallas'ın verdiği anlamı belirtilmiştir. İkinci sütunda, sözcüğe ilişkin Pallas tarafından yapılan açıklama verilmiştir. Üçüncü sütunda, yazar tarafından verilen diğer dillerdeki karşılıklar gösterilmiştir. Bir sonraki sütunda sözcüğün mevcut ise Modern Kumukça'daki karşılıkları belirtilmiş, son sütunda ise sözcüğün tematik karşılığı (yer adı, dağ adı, eşya adı, unvan, yiyecek adı...vb.) verilmiştir.

Tablo 1: Seyahatnamede Tespit Edilen Kalmukça Sözcükler

Pallas tarafından Kalmukça olarak belirtilen sözcükler	Pallas tarafından açıklanan anlamları	Pallas'ın verdiği diğer dillerdeki karşılıklar	Modern Kalmukça karşılıkları	Sözcüğün tematik karşılığı
Ablai (III: 259)	Ablaykita isimli Kalmuk tapınağını inşa eden bir			Kişi Adı

P. S. PALLAS'IN SEYAHATNAMESİNDE KALMUKLAR VE KALMUKÇA SÖZCÜKLER

	Kalmuk Prensinin adıdır. Tapınağa onun ismi verilmiştir.			
Ablaykita (III: 258)	Bugünkü Kazakistan sınırları içerisinde yer alan bir Kalmuk budist tapınağının ismi. Bugün tapınağın adı Ablaykit olarak bilinir.			Bölge/Yer Adı
Altalyagan (V: 191)	Sarpa şehri yakınlarındaki bir nehrin adı.			Nehir Adı
Altan-Nor "Altın göl" (V: 259)	Bugün Rusya'da Kazakistan sınırına yakın bir yerde bulunan Elton isimli tuz gölünün adı. Kalmuklar, güneş vurduğunda kızıl renge büründüğü için Altan-Nor "altın göl" adını vermiştir.		Алтин:золото, нур:өзөро (Todaeva, 2009: 18, 197)	Göl Adı
Argaçı (I: 485)	Yargıçların yoldaşlarına ve yardımcılarına verilen isim			Unvan/Topluluk Adı
Arslan Ula "aslan dağı" (V: 314)	Bir dağ adı. Bu dağın doğu yakasından bakıldığı zaman aslana benzediği için bu ismi vermişlerdir.		Арслан: лев, уул: гора (Todaeva, 2009: 27, 285)	Dağ Adı
Aryan (I: 467)	Ekşi inek sütü	Tatarca: kumis (I: 467)		Yiyecek Adı
Aymak (I: 484)	Ulus içerisindeki topluluk			Unvan/Topluluk Adı
Aypara (I: 495)	Efsanede anlatılan dört ana nehirde biri			Nehir Adı
Bagırday (V: 155)	İdil nehrinin kollarından birisinin adı.			Nehir Adı
Bakchu (I: 495)	Efsanede anlatılan dört ana nehirde biri			Nehir Adı
Baraun-tala veya Pontal veya Batalay-lasau (I: 515)	Burhanın yaşadığı yer			Bölge/Yer Adı
Be (I: 529)	Erkek büyücü/şaman		Бә: мета, знак (Todaeva, 2009: 45)	Unvan/Topluluk Adı
Bıhorho (I: Ek-54)	Zehirli bir örümcek türü			Hayvan Adı
Bodmonsok (I: 472)	Latincesi Phlomis tuberosa olan bir			Bitki Adı

Başak PERÇİN BOSTAN

	bitki türü (Türkiye Türkçesindeki karşılığı bulunamadı.)			
Bogdo (V: 328)	Dağ adı.		Богд:верховный (Todaeva, 2009: 53)	Dağ Adı
Bogdo Oola (V: 313)	Bir tuz gölünün adı. Moğollarda ve Kalmuklarda Bogdo görkemli ve yüce bir şey anlamına gelmektedir. Çinliler de Bogdo Han tabirini kullanır ve anlamı “yüce en yüksek Han”dır.		Богд:верховный (Todaeva, 2009: 53)	Göl Adı
Bu (I: 519)	Üstüne dua yazılan bez parçası		Бу:ружье (Todaeva, 2009: 57)	Alet/Eşya Adı
Buza (I: 470)	Süt damıtıldıktan sonra kalan ekşi süt			Yiyecek Adı
Byurya (I: 521)	Trompete benzer çalgı			Alet/Eşya Adı
Çagan (I: 467)	Ekşi kısırak sütü			Yiyecek Adı
Çagan (I: 643)	Bir nehrin adı			Nehir Adı
Çarom (III: 260)	Ablaykit Tapınağı civarında yer alan bir dağın ismidir.			Dağ Adı
Daliçi (V: 268)	İdil nehrine yakın bir yerde bulunan bir ovanın adı.			Bölge/Yer Adı
Daraga veya Darga (I: 485)	Avukat			Unvan/Topluluk Adı
Dayçin (I: 485)	Aймаğın liderine verilen isim			Unvan/Topluluk Adı
Dengja (I: 523)	İbadet sırasında din adamının önünde duran iki bakır levhaya verilen isim			Alet/Eşya Adı
Diçin Huduk “kırk çukur” (V: 137)	Birçok çukurdan oluşan alüvyon kumlu kırmızimsı renkli tepelerin adı. (Ural ve İdil nehirleri arasında olabilir)		Худг: колодец (Todaeva, 2009: 326)	Bölge/Yer Adı
Eruslan veya Ulustan (V: 200)	Pelinotu bitkisinin çokça yetiştiği, bu nedenle de sayga (saiga tatarica)			Bölge/Yer Adı

P. S. PALLAS'IN SEYAHATNAMESİNDE KALMUKLAR VE KALMUKÇA SÖZCÜKLER

	sürülerinin bulunduğu, tuzlu bir bozkırın adı.			
Esgya (I: 470)	Koyun sütünden yapılan peynir			Yiyecek Adı
Ganga (I: 495)	Efsanede anlatılan dört ana nehirden biri			Nehir Adı
Gazar-sakikin-koven (I: 4959)	Yeryüzünün koruyucusu olarak kabul edilen filin adı			Hayvan Adı
Gellung (I: 517)	En düşük rütbeli din adamı			Unvan/Topluluk Adı
Gepkyu (I: 517)	Alt sınıftan din işlerine yardımcı kişi			Unvan/Topluluk Adı
Gurban Dolode "üç tepe" (V: 113)	Yol adı.			Yol Adı
Gyadzyul (I: 517)	Gellungun yardımcısı			Unvan/Topluluk Adı
Gyuum-uzyun (I: 467)	Taze kısrak sütü			Yiyecek Adı
Haak (V: 129)	Bitki yetişmeyen tuzlu, kuru toprak.			Toprak Türü
Halban (I: 462)	Soylu şapkası			Alet/Eşya Adı
Hara-Ussun veya Hara-Ussun-Bogdo (V: 328)	Göl adı.			Göl Adı
Hara-zaha (V: 260)	Elton gölü civarında bir nehir adı.			Nehir Adı
Hatun (I: 484)	Aymak içerisinde yer alan 10-12 çadırlık toplulukların her biri			Unvan/Topluluk Adı
Hatun-abeçin (I: 483)	Ağır ateşli seyreden bulaşıcı bir hastalık			Hastalık Adı
Hoim (I: 521)	Her ay kutlanan üç bayramdan sonuncusu			Bayram/Kutsal Gün Adı
Honho (I: 523)	İbadette din adamının kullandığı çan			Alet/Eşya Adı
Hora-Hudşir "kara tuz bataklığı" (V: 303)	Astrahan civarında bulunan bir gölün adı.			Göl Adı
Huba (V: 225)	İdil nehrine paralel uzanan Eruslan			Nehir Adı

Başak PERÇİN BOSTAN

	isimli nehrin üç farklı koluna verilen isim.			
Hulusan-naop (V: 192)	Sarpa yakınlarında bir göl adı.			Göl Adı
Hurusga (I: 472)	Yavru kuzu derisi			Alet/Eşya Adı
Hutjir (V: 130)	Verimli toprak.			Toprak Türü
Hüyük (V: 1149)	Kuyu			Alet/Eşya Adı
İkemil-Halga (V: 194)	Sarpa'ya giden bir yol adı			Yol Adı
İrgen (V:189)	Bugünkü Kalmukya'da bulunan Sarpa şehrinin batısında yer alan bir nehrin adı.			Nehir Adı
İşigya (I: 476)	Halı olarak kullanılan keçeden kumaş			Alet/Eşya Adı
Kalmak-tay (IV: 414)	Bir zamanlar Başkurtların Kalmuklara karşı zafer kazandığı bölgenin adı	Başkurtça: Şartim-tay (IV: 414)		Bölge/Yer Adı
Kengergya (I: 523)	Bir çeşit davul		Кенҗрг: барабан (Todaeva, 2009: 153)	Alet/Eşya Adı
Kıssık (V: 472)	Latincesi Scorzonera tuberosa olan bir tür ot. Kalmuklar bu otu kazıyarak yiyorlar. (Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunamadı.)			Bitki Adı
Kulan veya Hulan (V: 84)	Evcilleştirilemeyen vahşi at veya eşek türü.	Kırgızca: Kulan veya Hulan (V: 84)		Hayvan Adı
Kurudu (I: 527)	Kâğıda ya da kumaşa yazılmış duaların asıldığı ve bazı eski din adamlarında bulunan çark.			Alet/Eşya Adı
Kyukşi (I: 522)	Ayinlerde kullanılan özel mum			Alet/Eşya Adı
Lyu (I: 521)	Her ay kutlanan üç bayramdan ikincisi			Bayram/Kutsal Gün Adı

P. S. PALLAS'IN SEYAHATNAMESİNDE KALMUKLAR VE KALMUKÇA SÖZCÜKLER

Madji (I: 517)	Gellungun öğrencisi			Unvan/Topluluk Adı
Matsak (V: 101)	Ural nehri civarında Hazar Denizine giden yolun adıdır. Kışlık hayvan sürüleri ile ünlü olduğu için Kalmuklar bu ismi vermiştir.			Yol Adı
Maygalgu (I: 462)	Sıradan insanların kullandığı şapka			Alet/Eşya Adı
Modot Uzeen “bol orman” (V: 105)	Nehir adı. Bugün Kazakistan’da yer alan ve Bol’shoy Uzen olarak bilinen nehir olabilir.	Tatarca: Ulkan Uzeen “büyümüş çahılar” (V: 105)		Nehir Adı
Moo-Hammur “verimsiz ve çıplak burun” (V: 170)	İdil nehri ve bugünkü Kalmukya’da bulunan Sarpa civarında yer alan kumlu tepelerin adı.			Bölge/Yer Adı
Morol Dabbassun “kaya tuzu” (V: 316)	Bir bölgenin adı.			Bölge/Yer Adı
Muhor Uzeem “kurumuş hendek” (V: 105)	Kazakistan’daki Bol’shoy Uzen nehri civarındaki bir derenin adı.			Nehir Adı
Muhor-Gaşon Sala “küçük tuz madeni” (V: 305)	Astrahan civarında bulunan bir tuz madeninin adı.	Rusça: Solyanka (V: 305)		Bölge/Yer Adı
Muu-do-utu-tup (I: 494)	Efsaneye göre küçük ruha sahip insanların yaşadığı dünya		Му:плохой (Тодаева, 2009: 187)	Bölge/Yer Adı
Naran veya Narin (II: 431)	Kalmuk bozkırında yer alan bir derenin adı			Nehir Adı
Nayreçi (I: 485)	Yargıçların sekreterine verilen isim			Unvan/Topluluk Adı
Neka (I: 472)	Yetişkin kuzu derisi			Alet/Eşya Adı
Noyan (I: 484)	Prens		Нойн: князь (Тодаева, 2009: 195)	Unvan/Topluluk Adı
Oçir (I: 523)	İbadette din adamının kullandığı asa		Очр: скипетр (Тодаева, 2009: 208)	Alet/Eşya Adı

Başak PERÇİN BOSTAN

Orkimji (I: 523)	Din adamının kırmızı kuşağı			Alet/Eşya Adı
Rinpeski (I: 481)	İdil nehrinin kuzeyinde yer alan kumlu tepelik bölgenin adı			Bölge/Yer Adı
Sagasara veya Syuni-turun-sara “yazın başlangıcı” (I: 525)	Yılın ikinci bayramı			Bayram/Kutsal Gün Adı
Sala-semis (I: 497)	Kutsal kitapta geçen bir bitki, kamaş			Bitki Adı
Sambutup (I: 494)	Efsaneye göre dünyanın adı			Bölge/Yer Adı
Saysang (I: 484)	Aймаğı yöneten soylu kişi			Unvan/Topluluk Adı
Segde (V: 125)	Bir ağaç türünün adı.	Tatarca: Dşigde , Farsça: Kalaf , Rusça: Loh (V: 125)		Bitki Adı
Shulda (I: 495)	Efsanede anlatılan dört ana nehirден biri			Nehir Adı
Sissun (V, s. 186)	Kalmukların çadırlarını boyamak için kullandıkları boyanın adı.			Alet/Eşya Adı
Skaksak (I: 472)	Koyun derisi			Alet/Eşya Adı
Son-Hudok (I: 481)	Yeraltı kaynakları açısından zengin İdil’in kuzeyindeki bölgenin adı			Bölge/Yer Adı
Sostu (V: 185)	Bugünkü Kalmukya’da bulunan Sarpa şehrine yakın bir yerleşim yerinin adı.			Bölge/Yer Adı
Stuurga (I: 476)	Çadırın üstüne örtülen büyük keçe			Alet/Eşya Adı
Sula (I: 526)	Tibet’ten getirilen ve ibadet için kullanılan kutsal mum			Alet/Eşya Adı
Sun veya Zoan Huduk (V: 137)	Çukurlu bir bölgenin adı. (Ural ve İdil nehirleri arasında olabilir)			Bölge/Yer Adı
Surmutu (V: 116)	Bir sincap türünün adı.			Hayvan Adı
Sümer Sula (I: 493)	Efsaneye göre kutsal olan bir sütun			Alet/Eşya Adı

P. S. PALLAS'IN SEYAHATNAMESİNDE KALMUKLAR VE KALMUKÇA SÖZCÜKLER

Syusukta (I: 528)	Keşiş, gezgin			Unvan/Topluluk Adı
Şalir (I: 527)	Tibet'ten gelen kutsal hap			Alet/Eşya Adı
Şime (I: 496)	Kutsal kitapta geçen bir bitki türü			Bitki Adı
Şimya Balgazun "yeni şehir" (V: 150)	Bir kalenin ismi.			Bölge/Yer Adı
Şnok (I: 472)	Latincesi <i>Lathyrus tuberosus</i> olan bin bitki. [Türkiye Türkçesinde koşkoz olarak bilinen bitki türü (Baytop, 2015: 182)]			Bitki Adı
Şuurmk (I: 470)	Yuvarlak kapta yapılan peynir			Yiyecek Adı
Taka (I: 521)	Her ay kutlanan üç bayramdan ilki			Bayram/Kutsal Gün Adı
Takilin-tsogatsya (I: 521)	Ayinler için hazırlanan kutsal köşe			Alet/Eşya Adı
Takiya (V: 84)	At türü.	Mogolca: Jigetey , Rusça: Tarpan "Siyah yeleli ve kuyruklu gri renkli vahşi bir at" (V: 84)		Hayvan Adı
Tarhan (I: 485)	Her ulusta bulunan ana samsang			Unvan/Topluluk Adı
Tayşi (I: 485)	Soylu kişilere verilen isim			Unvan/Topluluk Adı
Temene-şil-ebessın (V: 466)	Latincesi <i>Cytisus nigricans</i> olan bir bitkinin adı. (Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunamadı.)	Rusça:Çernovatıy rakitnik (V: 466)		Bitki Adı
Tingu (V: 191)	Bir ot türünün adı.			Bitki Adı
Toazun (I: 471)	Sütten elde edilen yağ		Точн:масло (Тодаева, 2009: 263)	Yiyecek Adı
Torlok (II: 433)	Kırgız bozkırında yetişen bitki türü.	Kırgızca: Torlok (II: 433)		Bitki Adı
Torosun (I: 470)	Yassı kapta yapılan peynir			Yiyecek Adı

Başak PERÇİN BOSTAN

Tsagan-Balgazun (V: 200)	Bugün Volgograd olarak bilinen Tatarca'da ise Tsaritsin "sarı su" olarak bilinen şehrin yakınlarında yer alan Tatarların çokça bulunduğu bir bölgenin adı.			Bölge/Yer Adı
Tsahan-sara "beyaz gün" veya Habyuryun-turn sara "baharın ilk günü" (I: 525)	Her yıl kutlanan üç bayramdan ilki		Цаһан: белый, сар: месяц (Todaeva, 2009: 225, 332)	Bayram/Kutsal Gün Adı
Tsahan-şubgo (I: 519)	Kutsal kabul edilen ve öldürülmesi günah olan beyaz bir baykuşun adı	Tatarca: Tuman (I: 519)	Цаһан: белый (Todaeva, 2009: 332)	Hayvan Adı
Tsatsya (I: 525)	Bayramlarda undan yapılarak ibadet için kullanılan bir başka basit figür			Alet/Eşya Adı
Tsazgan nor (V: 99)	Ural nehri civarında bir göl adı. Göle beyaz renginden dolayı bu isim verilmiş.			Göl Adı
Tsetsyangkyap (I: 525)	Bayramlarda undan yapılarak çubuğa takılan basit figür			Alet/Eşya Adı
Tsogatsya (I: 521)	Ayinlerde kullanılan bir tür kap			Alet/Eşya Adı
Tuşut (I: 570)	Boya yapmak için kullanılan bir tür bitki kökü	Kazakça: jeltoy koren (I: 570)	Түшг: опора (Todaeva, 2009: 275)	Bitki Adı
Udugun (I: 529)	Kadın büyücü/şaman		Удһн: шаманка (Todaeva, 2009: 277)	Unvan/Topluluk Adı
Ukir-Edlekçi-Tup (I: 494)	Efsaneye göre ineklerin yaşadığı dünya		Үкр: корова, бык (Todaeva, 2009: 291)	Bölge/Yer Adı
Ukiren-uzyun (I: 467)	Taze inek sütü		Үкр: корова, бык (Todaeva, 2009: 291)	Yiyecek Adı
Ulaastu (V: 191)	Don nehrinin kollarından birisi olan Aksay isimli nehrin adı.			Nehir Adı
Ulan Haak (V: 129)	Kurumuş bir tuz gölünün adı.			Göl Adı
Ulan Halga (V: 100)	Ural nehri civarında bulunan kırmızı bir yola verilen ad.		Улан: красны, альпий, румяный (Todaeva, 2009: 278)	Yol Adı
Ulan-zaha (V: 260)	Bugün Rusya'da Kazakistan sınırına yakın bir yerde			Nehir Adı

	bulunan Elton gölü civarında bir nehir adı.			
Uluşıbitu Tup (I: 494)	Efsaneye göre develerin yaşadığı dünya			Bölge/Yer Adı
Ulus (I: 484)	Prensler tarafından yönetilen topluluk		Улс: люди, народ (Todaeva, 2009: 279)	Unvan/Topluluk Adı
Utu-Gaşan-Sala “acı ve tuzlu dere” (V: 303)	Astrahan civarında bulunan bir nehrin adı.			Nehir Adı
Uvilin-turun sara veya Sulonk-sara (I: 526)	Yılın üçüncü ve son bayramı			Bayram/Kutsal Gün Adı
Yasambu Bararha (I: 494)	Efsanede geçen bir ağaç			Bitki Adı
Yaşil (V: 192)	Latincesi <i>Rhamnus catharticus</i> olan bir bitkiye verilen isim.[Türkiye Türkçesinde <i>ak diken</i> adı ile bilinir (Baytop, 2015: 26).]		Яшл: ясень (Todaeva, 2009: 380)	Bitki Adı
Yaşkil (V: 195)	Sarpa civarında çukur tuzlu bir bölgenin adı.			Bölge/Yer Adı
Zaha Uzen “uç nokta” (V: 110)	Bugün Kazakistan’da bulunan ve Malyy Uzen ismiyle bilinen nehrin adı.	Tatarca: Kiçkine Uzen “küçük” (V: 110)		Nehir Adı

7. Sonuç

Pallas’ın seyahatnamesinde *Калмыки называют...* “Kalmuklar .... şeklinde adlandırılır” şeklinde belirtilen toplam 133 ad tespit edilmiş olup bunlardan 17’si nehir, 8’i göl, 21’i bölge/yer, 3’ü dağ, 4’ü yol, 12’si bitki, 6’sı hayvan, 25’i alet/eşya, 9’u yiyecek, 1’i kişi, 2’si toprak türü, 1’i hastalık, 18’i unvan/topluluk, 6’sı ise bayram/kutsal gün adıdır. Sözcüklerin tamamının Modern Kumukça’daki karşılıkları taranmış, 21’inin karşılıkları tespit edilmiştir. Bunun dışında, 18. yüzyıl Rus coğrafyasında yaşayan Kalmukların kültürel hayatlarına ve inançlarına dair Pallas’ın seyahatnamesi taranarak elde edilen hususlar, toplam 21 başlık altında sunulmuştur: *Kalmukların Yaşam Alanları, Görünüşleri, Karakteristik Özellikleri, Giyim Kuşamları, Kalmuk Çadırı, Beslenme Alışkanlıkları, Dericilik, Keçe Yapımı, Silahları, Hayvancılık, Yakalandıkları Hastalıklar, Yönetim Şekilleri, Kanunlarında Yer Alan Düzenlemeler, Kamuklarda Yemin, İnançları, Bayramları, İbadetleri, Doğum İle İlgili Gelenekleri, Ad Verme Geleneği, Evlilik İle İlgili Gelenekleri, Ölüm İle İlgili Gelenekleri*. Buna göre Rahmi tarafından derlenen bilgiler içerisinde bulunmayan hususlar *Kalmukların Yaşam Alanları, Kalmuk Çadırı, Beslenme Alışkanlıkları, Dericilik, Keçe Yapımı, Hayvancılık, Yakalandıkları Hastalıklar* başlıkları altında sunulmuş olup, ayrıca diğer başlıklar altında da farklılık arz eden hususlar bulunmakla birlikte, Rahmi tarafından hiç

bahsedilmeyip tarafımızca tespit edilen hususlar da bulunmaktadır. Ancak burada herhangi bir karşılaştırma yoluna gidilmemiş, elde edilen veriler en derli toplu şekilde bir araya getirilerek, okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

Kaynakça

- Aleksandrova, A. N. (1901). *Stepi. Kalmıki*. Moskva: Izdaniye Knigoprodavtsa A. Y. Panafidina.
- Bartlett, R. (1993). Peter Simon Pallas (1741-1811). Materialien einer Biographie. Teil I-II. *Folkwart Wendland Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge 41*, 275-277.
- Bashaev, A. N. ve Dyakieva, R. B. (2007). *Oyrat-Kalmıki: XII-XIX. vv. (İstoriya i Kultura Kalmıtskova Naroda sı Drevneyşih Vremen do Naçala XIX veka)*. Elista: Kalmıtskoe Knijncoe İzdatelstvo.
- Baytop, T. (2015). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Berber, O. (2014). *Kalmuk İstilası ve Türk Dünyasına Etkileri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Doerfer, G. (1965). *Altere westeuropäische Quellen zur kalmückischen Sprachgeschichte*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Durmuş, O. (2014). *18. yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı*. Edirne: Paradigma Akademi Yayınları.
- Durmuş, O. (2016) P S Pallas'ın Sözlüğünde Türkçe Malzeme, *Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu*, 5-6 Kasım 2012, İstanbul, 135-142.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu, Atilla/Cengiz Han/Timur*. (Çev. M. R. Uzmen). Ankara: Ötüken Yayınları.
- Howorth, H. H. (1908). The Factitious Genealogies of the Mongol Rulers. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1908*, 645-668.
- ITIS (2022). The Integrated Taxonomic Information System. In O. Bánki, Y. Roskov, M. Döring, G. Ower, L. Vandepitte, D. Hobern, D. Remsen, P. Schalk, R. E. DeWalt, M. Keping, J. Miller, T. Orrell, R. Aalbu, R. Adlard, E. M. Adriaenssens, C. Aedo, E. Aescht, N. Akkari, P. Alfenas-Zerbini, et al., Catalogue of Life Checklist (Version 2022-03-28). ITIS. <https://doi.org/10.48580/dfpk-4ky> (Erişim tarihi: 03 Haziran 2022).
- Jones, R. T. (2011). Peter Simon Pallas, Siberia, and the European Republic of Letters. *İstoriko-biologičeskie issledovaniya*, 3(3), 55-67.
- Kononov, A. N. (2009). *Rusya'da Türk Dillerinin Araştırılması Tarihi*. (Çev. K. V. Nerimanoğlu, N. Muradov ve Y. Sevimli). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Marakuev, V. N. (1887). *Petr Simon Pallas, Ego Jizn, Uçente Turudıy i Puteşestviya*. Moskva.
- Moon, D. (2010). The Russian Academy of Sciences Expeditions to The Steppes in The Late Eighteenth Century. *The Slavonic and East European Review*, 88(1/2), 204-236.
- Nişanyan, S. (2021). *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. (3. bs.). İstanbul: Liberus Kitap.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- I** → Pallas, P. S. (1773). *Puteşestviye Po Raznym Provintsiyam Rossiyskoy Imperii*. Çast I. St. Peterburg: Imperashorskoy Akademii Nauk.
- II** → Pallas, P. S. (1786). *Puteşestviye Po Raznym Provintsiyam Rossiyskoy Imperii*. Çast II, Kniga I. St. Peterburg: Imperashorskoy Akademii Nauk.
- III** → Pallas, P. S. (1786). *Puteşestviye Po Raznym Provintsiyam Rossiyskoy Imperii*. Çast II, Kniga II. St. Peterburg: Imperashorskoy Akademii Nauk.
- IV** → Pallas, P. S. (1788). *Puteşestviye Po Raznym Provintsiyam Rossiyskoy Imperii*. Çast III, Kniga I. St. Peterburg: Imperashorskoy Akademii Nauk.
- V** → Pallas, P. S. (1788). *Puteşestviye Po Raznym Provintsiyam Rossiyskoy Imperii*. Çast III, Kniga II. St. Peterburg: Imperashorskoy Akademii Nauk.
- VI** → Pallas, P. S. (1788). *Puteşestviye Po Raznym Provintsiyam Rossiyskoy Imperii. Atlas*, St. Peterburg: Imperashorskoy Akademii Nauk.
- Pallas, P. S. (1776-1801). *Sammlungen historischer Nachrichten über die Mongolischen Völkerschaften in einem ausführlichen Auszuge I-II*. St. Peterburg.

- ZRA I** → Pallas, P. S. (1811). *Zoographia Rosso-Asiatica, sistens omnium animalium in extenso imperio Rossico et adjacentibus maribus observatorum recensionem, domicilia, mores et descriptiones, anatomen atque icones plurimorum*. Volumen Primum. St. Peterburg: Petropoli academiae scientiarum impress.
- ZRA II** → Pallas, P. S. (1811). *Zoographia Rosso-Asiatica, sistens omnium animalium in extenso imperio Rossico et adjacentibus maribus observatorum recensionem, domicilia, mores et descriptiones, anatomen atque icones plurimorum*. Tomus II. St. Peterburg: Petropoli academiae scientiarum impress.
- ZRA III** → Pallas, P. S. (1831). *Zoographia Rosso-Asiatica, sistens omnium animalium in extenso imperio Rossico et adjacentibus maribus observatorum recensionem, domicilia, mores et descriptiones, anatomen atque icones plurimorum*. Volumen Tertium. St. Peterburg: Petropoli academiae scientiarum impress.
- Pallas, P. S. (1787-1791). *Sravnitelnye Slovari Vsyeh Yazıkov i Nareçiy, Çast I-IV*. St. Peterburg.
- Flora I** → Pallas, P. S. (1789). *Flora Rossica seu stirpium Imperii Rossici per Europam et Asiam indigenarum descriptiones, Tom I, Pars I*. Fracofurti et Lipsiae.
- Flora II** → Pallas, P. S. (1790). *Flora Rossica seu stirpium Imperii Rossici per Europam et Asiam indigenarum descriptiones, Tom I, Pars II*. Fracofurti et Lipsiae.
- Parker, R. C. (1973). *Contributions of Peter Pallas to Science and Exploration in Russia*. (Master of Art in History). Portland State University. Portland.
- Pomazkova, N. V. (2012). Simpozyum, Posvyaşonny Yubileyu Pallasa v Çite. *İstoriko-Biologičeskie İssledovaniya*, 4(1), 129-132.
- Reman, G. (1818). Oreligii Mongolov-Halkasov i Lamayskom Pervocvyaşçennike (Kutuhte) prebivayuşçem v Upge (İz Puteşestviya G. Reman çrez Sibir v Kitayskuyu Mongoliyu). *Sin Oteçestva*, Çast 48, No: 33, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Mongol/Rehmann_Joseph/text1.htm (Erişim tarihi: 23 Mayıs 2021).
- Roux, J. P. (2006). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. (Çev. L. Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ruane, C. (2015). Eighteenth-Century Botanical Literature and The Origins of an Elite Russian Gardening Community. *Academic Studies Press*, 55-70.
- Sack, H. (2015). Peter Simon Pallas-A Pioneer in Zoology. <http://scihi.org/peter-simon-pallas/> (Erişim tarihi: 23 Mayıs 2021).
- Sarmurzina, G. A., Chatybekova, K. K. ve Samay, A. D. (2018). Explorations of the Kazakh Lands By European Scientists at the Turn of The 18th-19th Centuries. *Astra Solvensis*, VI(11), 93-105.
- Sitin, A. K. (2014). *Botanik Petr Simon Pallas*. Tavariçestvo Nauçnih İzdaniy KMK.
- Slepkova, N. V. (2012a). The 270th Anniversary of Peter Simon Pallas at the Zoological Institute. *Studies in The History of Biology*, 4(2), 133-139.
- Slepkova, N. V. (2012b). The Exhibition to the 270th anniversary of Peter Simon Pallas and the 200th anniversary of the publication of his work *Zoographia Rosso-Asiatica*. *Studies in The History of Biology*, 4(2), 139-145.
- Smirnov, A. V. (2011). Peter Simon Pallas and Zoological Institute Academy of Sciences. *Studies in the History of Biology*, 3(3), 107-129.
- Starodubtseva, I. ve Alekseev, S. A. (2015). History of Russian Paleontology, Peter Simon Pallas (1741-1811). *Byul. Mosk. O-Va İspytateley Prirody. Otd. Geol.*, 90(6), 70-78.
- Şahin, E. (2015). Pyotr Simon Pallas'ın *Sravnitelniye Slovari Vseh Yazıkov i Nareçiy Sobranniye Desnitseyu Vsevisoçayşey Osobi* (İmparatoriçe Hazretlerinin Kendi Eliyle Topladığı Bütün Dil ve Lehçelerin Karşılaştırmalı Sözlükleri) Adlı Eserinde Türk Lehçeleri ve Ağızları. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XI(1), 73-85.
- Tan, B. (2018). Mustafa Rahmi'nin Pallas'ın Eserinden Bir Çevirisi: Kalmuk Türkleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 62, 163-186.
- Todaeva, B. H. (2009). *Kalmutsko-Russkiy Slovar*. Elista: Gerel.
- Vermeulen, H. F. (2013). Peter Simon Pallas und die Ethnografie Sibiriens im 18. Jahrhundert. *Erschienen in Reisen an den Rand des russischen Reiches: Die wissenschaftliche Erschließung der nordpazifischen Küstengebiete im 18. und 19. Jahrhundert* içinde (47-75. ss.). Fürstenberg/Havel: Kulturstiftung Sibirien.

- Wendland, F. (1999). *Peter Simon Pallas (1741-1811) Materialien einer Biographie, Teil I-II*. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Uydu Yücel, M. (2011). Kalmuklar. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C. XXIV; 267-268. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.